

Bebyggelsestrukturförändring i Bullaren under 1900-talet

Fredrik Jonasson, Cecilia Wingård, Oscar Jacobsson, Stig Swedberg

Kulturlandskapet rapporter 2014:9

Bebyggelsestrukturförändring i Bullaren under 1900-talet

Fredrik Jonasson, Cecilia Wingård,
Oscar Jacobsson, Stig Swedberg

Kulturlandskapet

Administrativa uppgifter

Beställare: Tanums kommun, Maria Helje

Projektnummer: 1425-3

Projektansvarig: Stig Swedberg

Övrig personal: Fredrik Jonasson, Cecilia Wingård, Oscar Jacobsson

För personalens meriter hänvisas till Kulturlandskapets hemsida.

Arkiv: Kulturlandskapet

Bebyggelsestrukturförändring i Bullaren under 1900-talet

Kulturlandskapet rapporter 2014:9

© Kulturlandskapet 2014

Författare: Fredrik Jonasson, Cecilia Wingård, Oscar Jacobsson, Stig Swedberg

Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen.

Omslagsbild framsida: I direkt anknytning till forsen högt ovanför Näset, Sundshult, ligger Patron Helgens hus. Naverstad socken.

Bild baksida: Gamla Gästgiveriets drängstuga, byggd tidigt 1800-tal. Östads äldsta byggnad. Kontrasteras av modern bebyggelse och infrastruktur.

Orienteringskarta: Framställd av Kulturlandskapet med data från Map Maker, FMIS samt Länsstyrelsen i Västra Götaland.

Topografisk grundkarta samt plankarta: Tillhandahållen av beställaren.

Övriga kartor och situationsplaner: Framställda av Kulturlandskapet.

Redigering och layout: Ingemar Bengtsson

Tryck: Nordbloms Trycksaker AB, Hamburgsund

Sökord: Bebyggelsestruktur, Bohuslän, Bullaren

Rio Kulturlandskapet

Ekelidsvägen 5

457 40 FJÄLLBACKA

www.kulturland.se

kontakt@kulturland.se

Innehåll

Förord	5
Inledning	7
Syfte och avgränsning	7
Bakgrund	7
Metodbeskrivning	8
Bebyggelsens förändring och medförande landskapsförändring över tid	9
Början av seklet – rest av jordbrukssamhället	10
Mitten av seklet – urbaniseringen	15
Slutet av seklet – avfolkningsbygd	18
Fallstudier	20
Sammanfattning	23
Befolkningsutveckling 1920-2013	25
Inledning	26
Befolkningssammansättning anno 1920	26
Befolkningssammansättning anno 1950	26
Befolkningssammansättning anno 1990	28
Befolkningssammansättning anno 2013	28
Sammanfattning	28
Huvudsakliga näringar, yrkestransitioner och arbetskraftens rörlighet	31
Utpräglad jordbruksbygd vid seklets början	32
En blygsam yrkestransition vid seklets hälft	33
Bullaren idag – en utpräglad arbetarbygd	35
Arbetskraftens rörlighet	36
Sammanfattning	39
Bullaresjöarnas huvudsakliga användningsområde över tid	41
Vid seklets början	42
Vid seklets mitt	43
Användningen idag	44
Sammanfattning	45
Infrastruktur	47
Vägarna i Generalstabskartan 1843 och vägdragningarna idag	48
Kollektivtrafik	49
Bredband	50
Sammanfattning	51

Källor & Bilagor	57
Källor	58
Bilagor	60
1. Digitaliseringen av den ekonomiska kartan från 1938	
2. Topografisk karta över analysområdet	
3. Större företag i området 2013	
4. Historiska industrier och funktionsbyggnader inom analysområdet	
5. Byggnadskoncentrationer 1930-talet bredvid Byggnadskoncentrationer 2014	
6. Vägarna generalstabskartan 1843 i jämförelse med vägarna 2014	

Förord

- 1 Bebyggelsens förändring**
- 2 Befolkningsutveckling 1920-2013**
- 3 Huvudsakliga näringar**
- 4 Bullaresjöarnas användningsområde**
- 5 Infrastruktur**
- 6 Sammanfattande slutsatser**

Källor & Bilagor

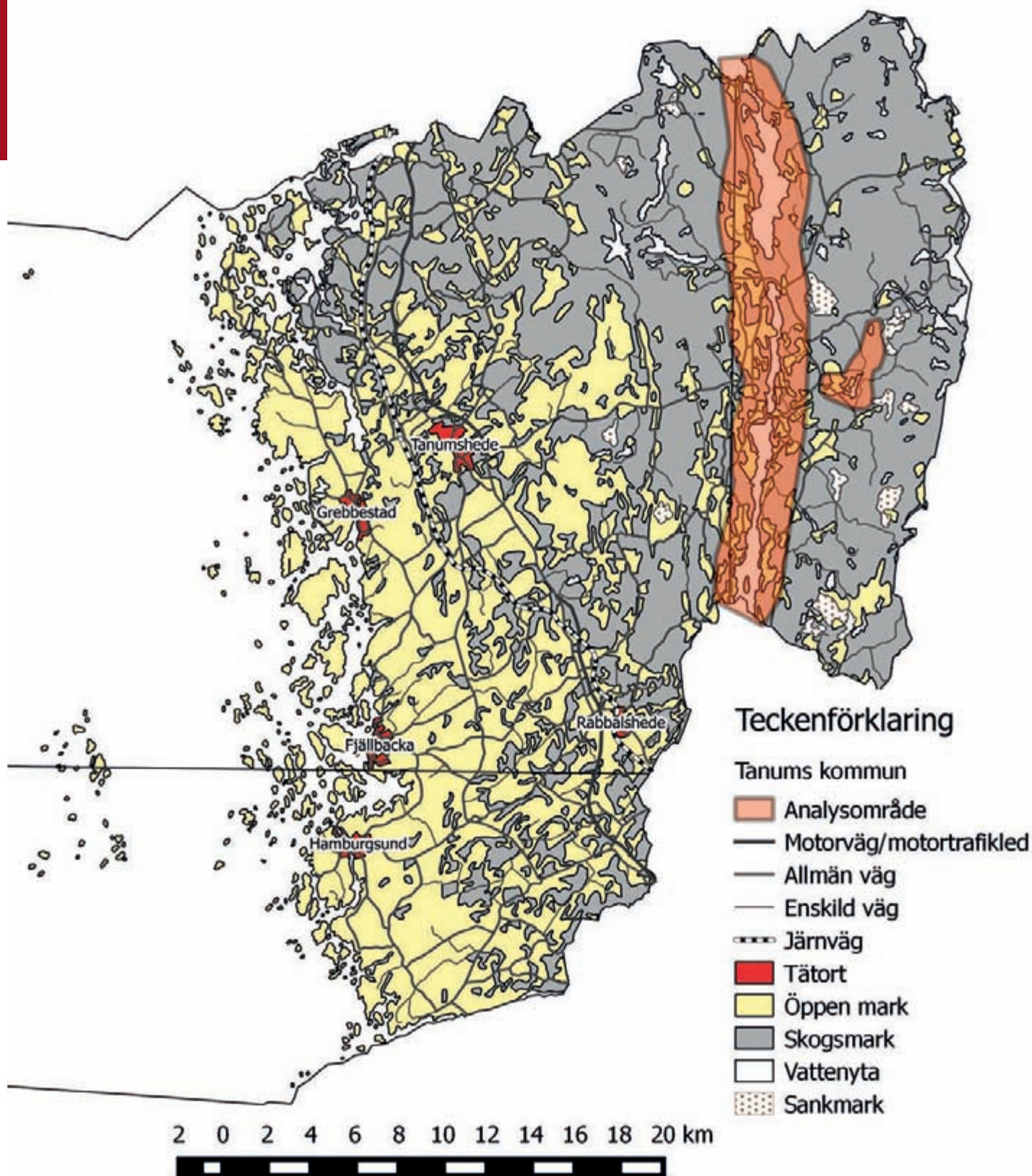

Illustration 1. Kartan visar analysområdets lokalisering i Tanums Kommun, och redovisar även rapportens geografiska avgränsning. Avgränsningen har främst tagits fram utifrån förfrågningsunderlaget, men har expanderats något i alla riktningar för att ge området en tydligare kontext.

Förord

Föreliggande analys av Bebyggelsestrukturförändringen i Bullaren utförs som en del i Tanums kommuns arbete med att peka ut LIS-områden (landsbygdsutveckling i strandnära lägen).

Samtidigt med analysen av bebyggelsestrukturförändringen utförs också en landskapsanalys i området. Båda rapporter bör läsas parallellt för att få en helhetsbild av såväl landskap, bebyggelse, demografi, näringsliv och infrastruktur.

Inledning

Syfte och avgränsning

Bebyggelsestrukturanalysen har initierats av Tanums kommun genom förfrågningsunderlaget och ska fungera som underlag till kommunens arbete med att peka ut LIS-områden (landsbygdsutveckling i strandnära lägen). Analysområdet omfattar de delar av Naverstad och Mo socken som gränsar till södra och norra Bullaresjöarna och avgränsas i tid till 1900-talet med tre perioder som referenspunkter (1920-30-tal, 1940-50-tal samt 1990-2000-tal).

Föreliggande rapport gör, utifrån kart- och statistikstudier samt fältarbete, en historisk analys av hur man bodde och verkade under dessa tre referensperioder samt hur detta påverkade bebyggelsestrukturens förhållande till landskapet och till stranden jämfört med idag.

Bakgrund

Landsbygdsutveckling i strandnära lägen innebär att strandskyddsdispens kan lämnas för en åtgärd inom strandskyddsområde, om åtgärden innebär ett långsiktigt bidrag till utvecklingen av landsbygden. Det kan vara åtgärder som ger långsiktigt positiva sysselsättningseffekter eller bidrar till att upprätthålla serviceunderlaget. Kommunen ska i sin översiktsplan peka ut LIS-områden. Som underlag till utpekande av LIS-områden behöver diverse utredningar göras, däribland en översiktlig analys av bebyggelsestrukturförändringen inom aktuella områden för LIS-utpekande.

Metodbeskrivning

- 1) Avgränsning. Denna har skett genom förfrågningsunderlaget från bestäl-

laren och ser till de områden som kan komma att omfattas av LIS.

- 2) Arkiv- och kartstudier. Dessa utgörs främst av Fornminnesregistret (FMIS), Lantmäteriakter där 1930-talets ekonomiska karta samt dagens fastighetskarta utgör viktiga källor till information, projektet VaKul på Länsstyrelsen Västra Götaland samt i övrigt anförd litteratur och arkiv. Mot denna bakgrund har ett antal kartor som skildrar skilda historiska skeenden men också olika aspekter på landskapsnyttjande tagits fram. Dessa utgör basen för beskrivningen av kulturlandskapets utveckling till dagens situation. Dessa har sammanfattats till rapporten. Grundkartorna finns med som bilagor.
- 3) Fältstudier. Dessa har utförts inom analysområdet för att bedöma kvalitén i arkiv och kartstudierna. De utgör också en del i förståelsen av hur landskapet fungerar idag, i vardagen.
- 4) Beskrivning av strukturförändringar över tid gällande bebyggelse, demografi, infrastruktur, näringar. En översiktlig beskrivning av förändringar i landskapet gällande jordbruk, skogsbruk, bete och infrastruktur. För utförligare analyser i landskapet gällande jordbruk, skogsbruk och bete hänvisas till Landskapsanalysen.
- 5) Tolkning utifrån ovanstående beskrivningar.

Förord

1 Bebyggelsens förändring

2 Befolkningsutveckling 1920-2013

3 Huvudsakliga näringar

4 Bullaresjöarnas användningsområde

5 Infrastruktur

6 Sammanfattande slutsatser

Källor & Bilagor

Bebyggelsens förändring och medförande landskapsförändring över tid.

Början av seklet – rest av jordbrukssamhället

Trots industrialiseringen som kom igång ordentligt i slutet av 1800-talet var Bullaren vid tiden för sekelskiftet 1800/1900 en utpräglad jordbruks – och skogsbygd. Traditioner och strukturer hade ännu inte genomgått radikala förändringar. Bebyggelsestrukturen i Bullaren bestod av mindre byar, ensamgårdar och torp samt med några offentliga centran exempelvis Östad och Backa. Skolor och lanthandlar var placerade på ett flertal platser på landsbygden och kring dessa byggdes ofta fler hus. Anmärkningsvärt är att det inom analysområdet endast finns en utmärkt skola, vid Mörken på södra Bullaresjöns östra sida. De andra ligger längre från sjöarna.

Ensamgårdar var dock det vanligaste i områden med trånga dalgångar och små odlingsytor mellan berg. Där landskapet medgav har ensamgårdarna delats på grund av nya generationers byggande och bildade småningom en byklunga. Troligen har byarna kontinuitet till järnåldern medan ensamgårdarna kom till på medeltiden. De bästa markerna valdes först. Detta konfirmeras av slutleden i ortnamnen. Ensamgårdar, eller mindre klungor på östra sidan Bullaren har i regel fått namn med slutleden -hult och -röd (t ex Svenungseröd, Sundshult) och de större ansamlingarna med bebyggelse i de mest bördiga trakterna på västra sidan har ortnamn med slutleden -stad och -land (t ex Östad, Grimmeland). En mer utförlig analys av Bullarens tidiga bosättning sker i *Landskapsanalys i Bullaren*¹.

I huvudsak låg bebyggelsen på mindre förhöjningar i landskapet, sk impediment, eller på den sluttande övergången mellan utmarker och odlingsbygd². Det gällde såväl byar som ensamgårdar. Man bosatte sig av praktiska skäl i närheten av åkermarken men samtidigt var det viktigt att inte ta mark som behövdes för försörjningen, se *illustration 2*. Bebyggelsen återfanns heller inte i de dalbottnar som det finns gott av i Bullaren för där var det fuktigt och svårt att finna fast mark att bygga på. Bosättningen verkar traditionellt ha varit samlad kring jordbruksmarkerna snarare än kring vattnet även om närheten till vattnet borde ha varit viktig. De branta bergen utmed Bullarsjöarna har naturligt försvårat möjligheten att bygga nära vattnet. Äldre bebyggelse (ej kvar) verkar ha varit placerad närmare vattnet där möjlighet har givits. T ex norra Vassbotten, Ällelien, Torp, Norra och Södra Säm. Idag finns endast några få platser inom analysområdet med gårdsbebyggelse

¹ Swedberg m fl 2014

² Danielsson 1980

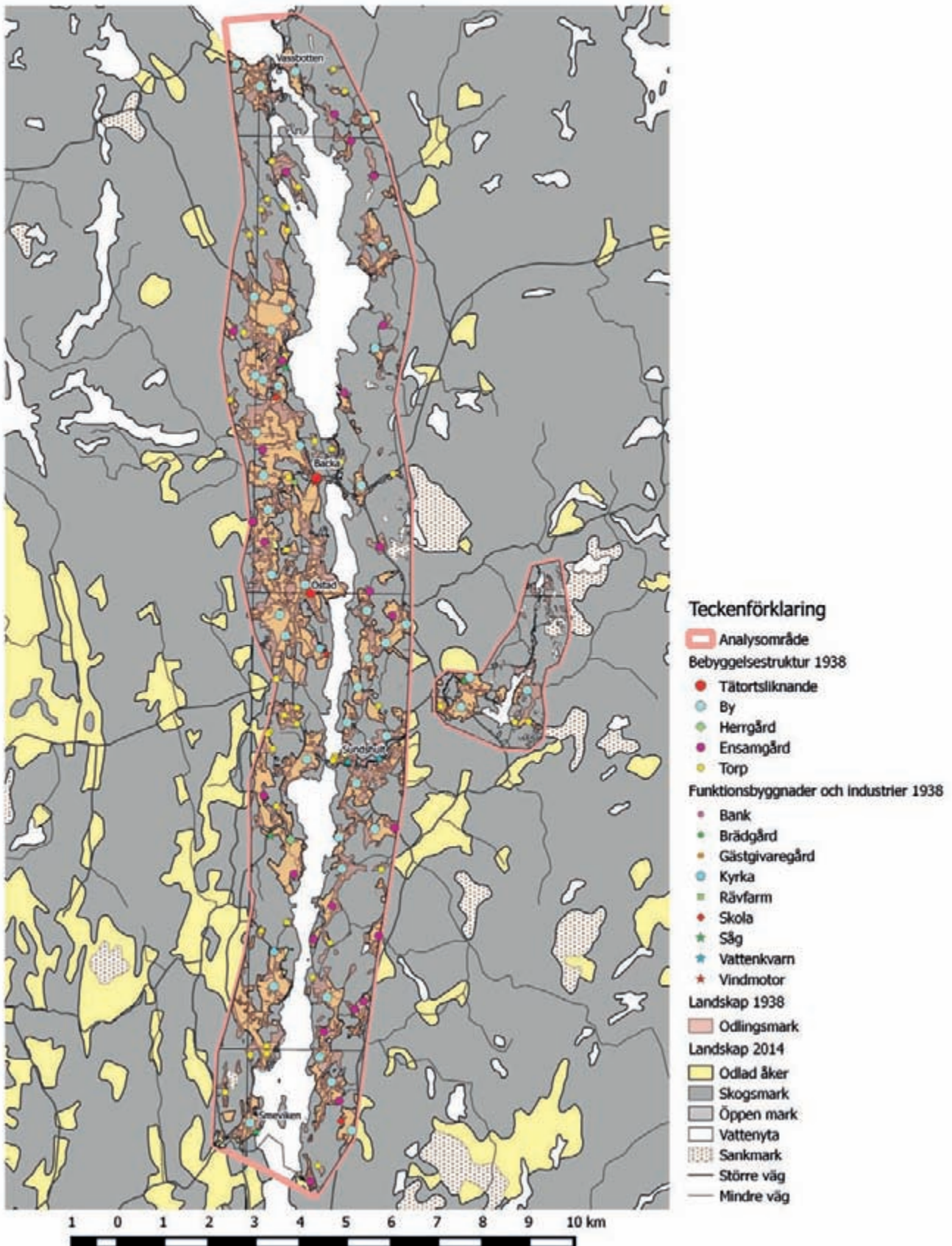

Illustration 2. Kartan redovisar utbredningen av bebyggelse, funktionsbyggnader/industrier och odlingsmarker enligt den ekonomiska kartan från 1938. Antalet mindre och större byar är stort i undersökningsområdet i sin helhet men kanske mest koncentrerad mellan Tingvall och Torp på västra sidan av Bullaresjöarna samt mellan Sundshult och Norra Ramberg på östra sidan. Ensamgårdarna och torpen utgör mindre agrara enheter och upptar främst åkerplättar i det som idag är skogsmark. Industrier och liknande är främst lokaliserade till vattendragen. Odlingsmarken har främst hållits intakt på Bullarens västra sida, och i anslutning till tidigare bymarker.

Illustration 3. Tobiasgården ligger i anknytning till Östad och dess marker sträcker sig ner till sjön på Östad-näset medan bostadshus och lagård ligger på åsens höjd. Östad, Naverstad socken.

Illustration 4. I det bördiga området på Bullaresjöns västra sida ligger hus och gårdar på varsin höjd i det böljande landskapet. Skrammestad, Rishög, Naverstad socken.

Illustration 5. När Sögård by splittrades 1864 flyttades en av gårdarna så att lagård och bostadshus hamnade i direkt anknytning till sjön. Sögård, Naverstad socken.

i nära anknytning till större vatten, t ex Sögård, Remne och Myrarna (Rörane) på östra sidan bullaresjöarna samt Nedre Buane vid Busjön och utmed Kynne älv.

Förbättrade arbetsredskap, utdikningar i kombination med nya kunskaper om växelbruk och gödslingsmetoder ökade jordbruksproduktionen under 1800-talet i hela landet. Detta gjorde det möjligt att dels bryta nya marker som inte varit möjliga att bruka förut, dels få ut mer av de redan befintliga markerna.³ Detta skedde sannolikt även i Bullaren men pga av topografin troligen inte i lika stor utsträckning som i andra delar av landet.

På andra håll i landet gjorde också det laga skiftet att byar splittrades och bysamhällets strukturer upplöstes men i Bullaren fanns det, på grund av landskapet, få lämpliga tomtplatser. Laga skiftet innebar därför endast i de flesta fall att den gemensamma bysamfälligheten delades upp och varje gård fick sin egen tomt. Flyttades husen så var det en ytterst kort bit, ex till andra sidan den öppna åkermarken.

Illustration 6. Den ursprungliga placeringen för byn Sögård på norra Bullarsjöns östra sida. Vid laga skiftet 1864 splittrades byn och gårdar placerades ner mot vattnet och längre upp i dalgången. Kvar idag finns tre fastigheter med bostadshus från olika tidsepoker. De två äldsta kallas Ol- Persstugan och Nordstugan. Sögård, Naverstad socken

Illustration 7. Gården på Holkekärnsnåset (Holkekärr 1:35) definieras som ensamgård dvs en gård med enskilt brukade ägor, utan hemmanssamverkan.⁴ Holkekärnsnåset, Naverstad socken.

³ Werne 1983

⁴ Swedberg m fl 2014

Området längst österut i Bullaren, som utgör en del av Kynnefjäll, var fortfarande under 1900-talets början en utpräglad fjällbygd med många mindre bosättningar. Fjälltrakterna började befolkas under 15-1600-talen och hade högst befolkningstäthet under 17- 1800-talen⁵. Vid ökande befolkning ökade antalet torpare då nybrytning av ny mark var ett sätt att finna sin utkomst. Detta underlättades också av järnplogen och nya odlingsmetoder. Ännu i början av 1900-talet fanns det många torp på utmarkerna men de övergavs alltmer och ödestorpen ökade i antal⁶. Under de första årtiondena på 1900-talet bryts utvecklingen inom jordbruket och avfolkningen av landsbygden påbörjades.

Under den agrara perioden hade struktur och byggnadssätt en lång tradition men däremot förändrades husens detaljer och storlek. De hustraditioner man möter än idag fick i stort sett sin utformning under 1800-talet. Då utvecklades dubbelhuset, som dubblade enkelhusets form, och blev i stort sett allena rådande. Enkelhuset fanns dock med som de mindre bemedlades hustyp under hela 1800-talet samt även in på 1900-talets första sekler. Utöver bostadshusen fanns det även gott om uthus då varje hus hade sin funktion, t ex smedja, fähus, drängstuga, brygg-hus, jordkällare, lagård m m. Exempel på ekonomibyggnader där man kombinerat flera verksamheter finns dock. Gårdarna var grupperade men med en öppen struktur lik de som återfinns i angränsande bygder i Norge, Dalsland och Värmland. Manhus och ladugård var placerade som separata byggnader, ofta parallellt eller i vinkel till varandra. Karakteristiskt för ladugårdslängorna i Bullaren är den stora indragna logporten.⁷

Utvecklingen skiljer sig något från kustens utveckling. De riktigt stora husen byggda i schweizerstil som blev så vanliga vid kusten i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, nådde inte samma storlek och antal i Bullaren. Husen i inlandet hade i regel inte samma höga stengrunder och samma höga väggliv. Men rikt smyckade verandor och snickarglädje fick fäste även här.

Illustration 8. Exempel på gård med ett flertal uthus med olika verksamheter. Flötemarken, Naverstad socken.

⁵ Danielsson 1980

⁶ Andersson 1922

⁷ Carlsson 2007

Illustration 9. Exempel på uthus där troligen en drängstuga är sammanbyggd med ett garage/verkstad. Detta tillhör dock ovanligheterna. Sundshult, Mo socken.

Mitten av seklet – urbaniseringen

Kring mitten av 1900-talet pågick industrialisering och urbanisering i stort sett i alla delar av landet vilket avspeglade sig på byggnadssätt, näringar, strukturer, levnadssätt. Bostadshusen förändrades vad gällde material och metoder men också utformning genom funktionalismens genomslag på 1930-talet. De flesta fick det bättre ställt vilket resulterade i renoveringar, tillbyggnader och nybyggnader⁸. Jordbrukssamhällets lokala traditioner styrde inte längre byggnationen av bostadshusen i samma utsträckning som tidigare utan det var marknaden och industrin som påverkade materialval och husutformning. Renoveringen av befintliga bostäder skedde i Bullaren på samma sätt som i övriga delar av landet. Snickarglädje och spröjsade fönster fick ge vika för rena, sparsmakade fasader och perspektivfönster. Däremot återfanns ännu i mitten av 1970-talet vid en omfattande byggnadsinventering, en större mängd rikt utsmyckade verandor. Så kanske renoveringstrenden var något senare i Bullaren än ute vid kusten.⁹

Befolkningsantalet minskade drastiskt i Bullaren kring mitten av 1900-talet. Landsbygden avfolkades, jordbruk lades ner, torp övergavs. Detta förändrade bland annat gårdsmiljöerna. Avfolkningen ledde till brist på arbetskraft i jordbruket samtidigt som ny teknik minskade behovet av densamma. En mer utförlig redogörelse för jordbrukets nedgång och förändring återges i *Landskapsanalys Bullaren*.¹⁰ Elektrifieringen och mekaniseringen gav gården nya funktionsenheter som t ex mjölktrum. Lador ersattes av höga foderskullar, stall byggdes om till fähus när traktorn ersatte hästen. Uthusbeståndet utökas med maskinhallar och garage.¹¹ Äldre uthus som inte längre behövdes såsom t ex brygghus och jordkällare revs eller lämnades åt förgängligheten.

Trots avfolkningen förtätades vissa områden såsom Östad och Backa. Jordbruk lönade sig inte vilket gjorde att man hellre bodde i villa i närheten av samhällsfunktionerna. Östad och Backa utvecklades då också till orter med samlad offentlig

⁸ Wingård 2013

⁹ Bebyggelsehistoriska undersökningar i Göteborg och Bohuslän 1974

¹⁰ Swedberg m fl 2014

¹¹ Carlsson 2007

Illustration 10. Exempel på generationsbyggande. Ett nyare hus byggdes på 1970-talet intill det äldre huset. Påland, Mo Socken.

Illustration 11. Ytterligare ett exempel på generationsbyggande. Gottersröd, Mo socken.

verksamhet såsom skola, affärer, äldreboende mm. I Östad köpte kommunen före detta åkermark och styckade av tomter som såldes till privatpersoner. De tomterna bebyggdes mestadels under 1970- och 80-talen. Anledningen att man tog åkermark i anspråk var att de bra platserna att lägga hus på redan var upptagna och dessutom var man heller inte lika beroende av att bruka all jordbruksmark som gick att uppbringa.

Även andra områden förtätades men då endast med enstaka hus. I regel var det så kallat generationsbyggande som skedde. När man själv skulle bilda familj styckade man av en bit mark i sin hemtrakt.

De torp som inte längre brukades övergick också vid denna tid ofta till att bli fritidshus antingen genom att yngre generationer ärvde en äldre släkting eller genom rent köp. Även nya fritidshus började byggas från 1940-talet och framåt.

Illustration 12. Exempel på ett mindre fritidshus som byggts på sluttning ner mot vattnet i skogen, ett landskap som ej är användbart för bönderna. Placering och utformning av huset påverkar inte landskapet nämnvärt. Holkekärrsnäset, Naverstad socken.

Illustration 13. Ett mycket tydligt exempel på att tidigare åkermark avstyckats till fritidshustomt. Sjötorp, Naverstad socken.

År 1938 lagstadgades två veckors semester och 1963 utökades den till fyra veckor och det blev då i Sverige vanligare att bygga sig en sport- eller sommarstuga på landet. Tidigare var ett sommarhus endast förbehållet de mer välborna i samhället. Begreppet sportstuga myntades 1915-20 och definierades till att börja med av att vara rymlig, kunna användas året om och vara placerad i områden där man kunde idka sport och friluftsliv. I regel var de placerade i närheten av de större städerna. Industrialiseringen och urbaniseringen drev fram friluftslivet som hälsosamt och livgivande. När semester blev något som även de lägre klasserna i samhället kunde få blev även sportstugorna vanliga på landsbygden, längre från storstäderna.¹² De byggdes i skogen, vid vattnet, på sluttningar, på en bit mark som en jordägare inte direkt behövde för sitt jordbruk. Under 1940-talet introducerades begreppet fritidshus som småningom ersatte begreppet sportstuga. Under 1960-talet blev det vanligt att ett större antal samlade fritidshustomter avstyckades från gårdarna och fritidshusområde bildades. sportstugu- och fritidshustrenden återspeglades även i Bullaren där mindre stugor byggs lite här och var i områden som tidigare

¹² Pihl Atmer 1998

Illustration 14. Exempel på ett fritidshus i fritidshusområdet på Arnäs, Mo socken.

inte varit bebyggda. I regel var dessa första fritidshus små och oansenliga och tog inte mycket mark i anspråk. Det påverkade landskapet genom att nya vägar byggdes till husen men det hände också att jordbruksmark styckades av och blev en ny fritidshustomt. Fritidshusområden var inte lika vanliga i Bullaren som utmed kusten. Endast ett återfinns i området, på Arnäs strax norr om Smeviken.

Slutet av seklet – avfolkningsbygd?

Bebyggelsestrukturen på landsbygden idag grundar sig mestadels på den äldre bebyggelsens placering. Bostadshus och gårdar ligger fortfarande på höjder, åsar och impediment. Endast enstaka nya hus har tillkommit i anknytning de gamla husen. I tätorterna har ytterligare hus tillkommit, både bostadshus som verksamhetsbyggnader.

Demografianalys senare i rapporten talar sitt tydliga språk. Landsbygden avfolkas ytterligare medan tätorterna behåller sitt befolkningsantal. Antalet fastigheter blir dock inte färre så tolkningen måste bli att alltfler bostadshus på landsbygden övergår till att bli fritidshus.

På kartan med bebodda och obebodda hus 2014 inom analysområdet kan man se hur koncentrationen av bebodda husen är störst i området omkring Backa och Östad. Det är även relativt hög koncentration av bebodda hus omkring Sundshult, Vassbotten och mellan Smeberg och Hovsäter. Med obebodda hus menas att ingen är mantalsskriven på fastigheten. Därför kan även hus som används för deltidsboende stå som obebodda i statstiken.

Som beläggs i analysen av huvudsakliga näringar senare i rapporten så har antalet jordbruksföretag minskat radikalt under andra hälften av 1900-talet. Den åkermark som finns brukas av färre antal jordbrukare. Merparten av den gårdsbebyggelse som blir över nyttjas permanent eller säsongsvis av människor som inte är jordbrukare. De äldre mindre uthusen på gårdarna har ersatts av maskinhallar och förråd för de allt större maskinerna i jordbruket.

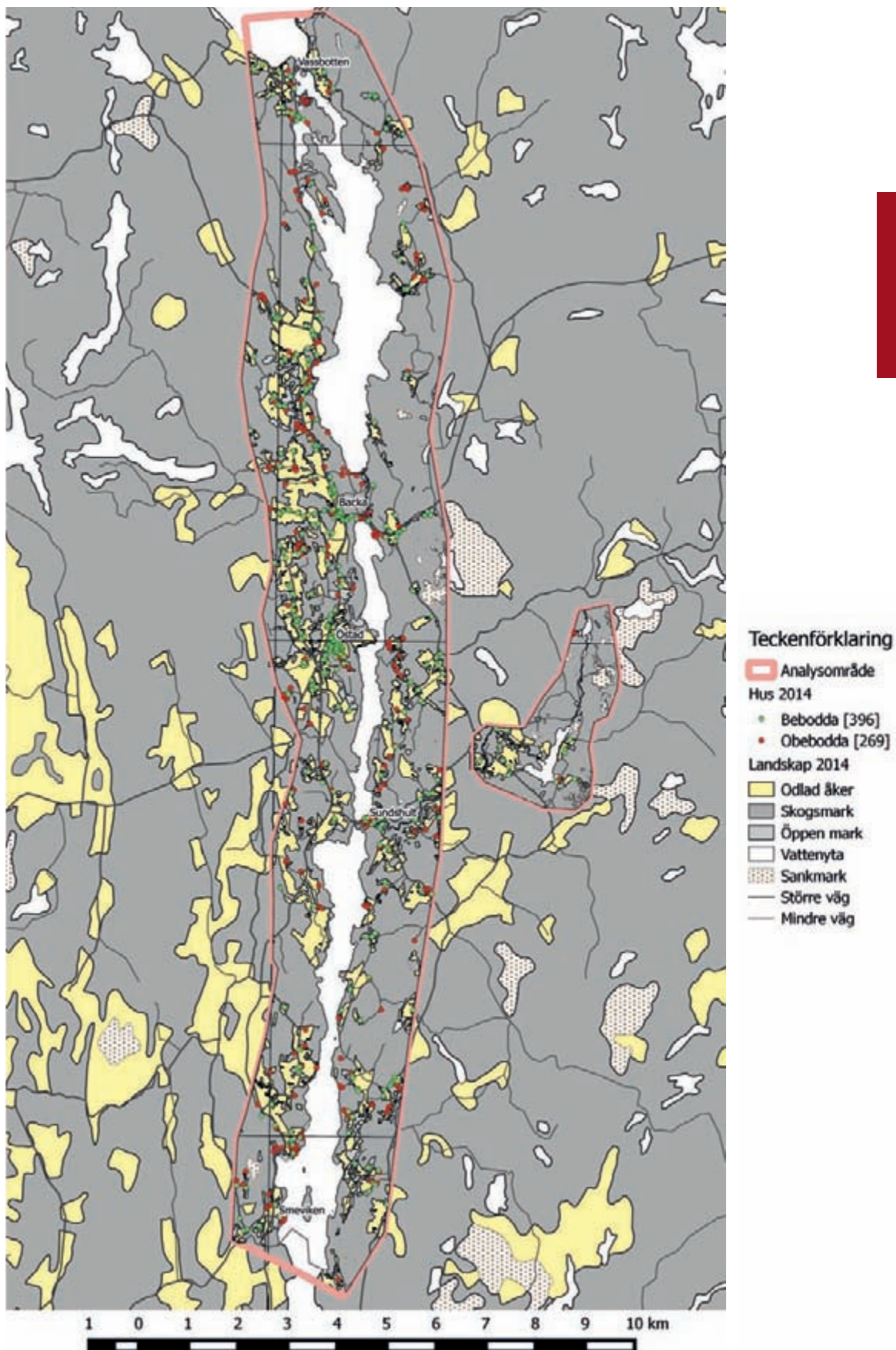

Illustration 15. Kartan visar den geografiska spridningen av bebodda och obebodda hus 2014, baserat på information om mantalsskrivning från Tanums Kommun. Mantalsskrivningen innehåller en viss problematik, då en person mycket väl kan vara mantalsskriven på en plats men boende på en annan. Denna problematik har diskuterats mer utförligt av bland annat Dieter K. Müller. Kartbilden visar dock de generella geografiska tendenserna hos olika boendeformer inom analysområdets gränser.

Fallstudier

För att tydligt kunna se hur tätorterna förtätats under 1900-talet kan man jämföra dagens fastighetskarta med 1938 års ekonomiska karta. Förändringarna som skedde tidigare än 1938 är inte lika lätta att illustrera med kartmaterial då det saknas översiktliga fastighetskartor över området.

Sundshult

Sundshult är ursprungligen, och egentligen fortfarande, namnet på den by/bebyggelse som låg/ligger sydost om Påskekullen, dvs vid den större jordbruksmarken söder om Kynne Älv. I folkmun är det dock bebyggelsen på Näset, som var en del av Sundshults ägor utmed Kynne älvs mynning, som har tagit över namnet Sundshult. I och med forsarna i Kynne älv etablerade sig en hel del industrier som behövde vattenkraft i området. Ansamlingen av industrier gjorde att det fanns underlag även för handelsbod och ett flertal olika hantverkare¹³. Patron Helgens bostadshus som ligger kvar än idag vid bron över Kynne älv minner om storhetstiden, *se omslag*. Redan 1914 hade antalet industrier minskat så det endast återstod kvarn och såg men bostadshusen fanns kvar och fler tillkom mellan 1938 och 1977.

Illustration 16. Jämförelse mellan 1938 och 2014 - Sundshult.

Östad

Östad är det samhälle som har förändrats mest under senare delen av 1900-talet. Från att i början av 1900-talet bestå av Gästgifveri (Jonegården), Tobiasgården och tingsplats så förlades post, telegraf, bank, äldreboende på platsen och senare även kommunhus. Fram till 1970 fanns det också tandläkare på orten. Under 1930- 50-talet byggdes det villor utmed byvägen. I slutet av 1970-talet sker den största förtätningen då kommunala tomter styckas av och säljs på ett nytt område på åkermarken söder om samhället, uppe på åsen¹⁴. Även åkermarken väster om byvägen styckades av och hyreshus samt villor byggdes på platsen. Lagården som hörde till Gästgifveriet (Jone-

¹³ Tanum 1984

¹⁴ Bebyggelsehistoriska undersökningar i Göteborg och Bohuslän 1974

Illustration 17. Bygatan längst ut på Näset. Sundshult, Naverstad socken.

Illustration 18. Jämförelse mellan 1938 och 2014 -Östad

Illustration 19. Gamla tingshuset i Östad bredvid det betydligt yngre äldreboendet Östanvind. I tingshuset hölls det ting från 1860 till 1903 och därefter inrymde det bank och kommunhus.

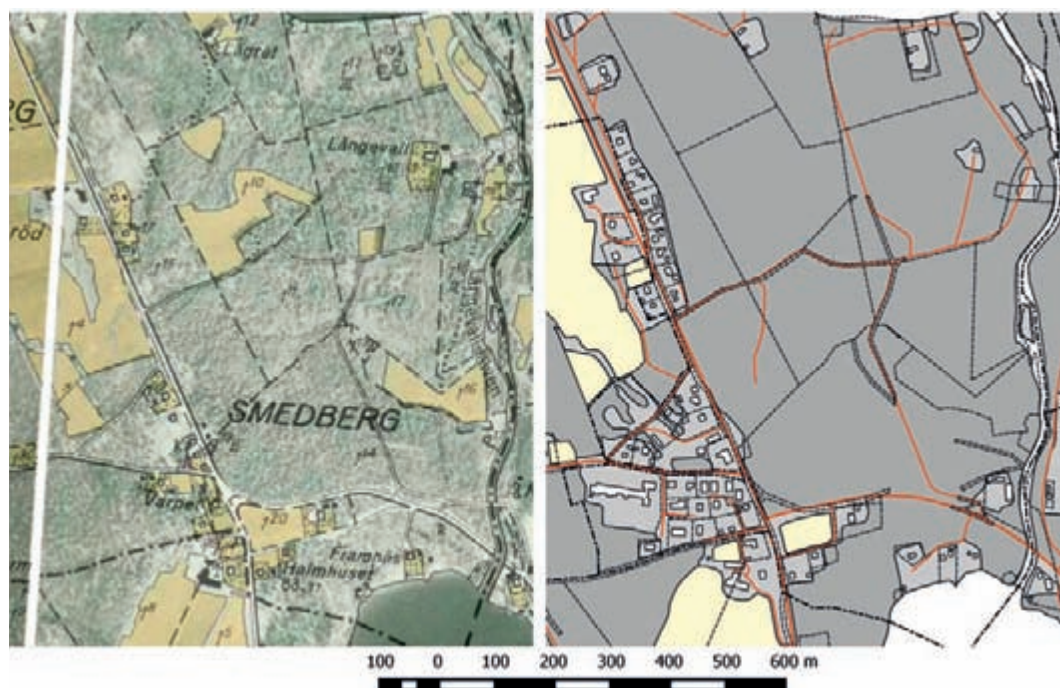

Illustration 20. Jämförelse mellan 1938 och 2014 - Backa.

gården) revs någon gång mellan 1938 och 1977.

Backa

Namnet Backa kommer från gården som ligger strax söder om nuvarande samhälle men egentligen ligger markerna på stamfastigheten Smeberg som ligger längre norrut. Anledningen att samhällets namn blev Backa istället för Smeberg framgår inte av källmaterialet. I närheten ligger Långevallsfors där det under de första årtiondena på 1900-talet fanns ett pensionat som var mycket populärt bland turistande besökare¹⁵. I Backa var det bybebyggelse redan på 1930-talet men under mitten av 1900-talet förtätades byn. Bland annat så byggdes skolan 1953. Där fanns också en biograf under 1940-60-talen¹⁶ samt två livsmedelsaffärer och diverse andra näringsverksamheter. Liksom tidigare samlas gärna mer bebyggelse runtom

Illustration 21. Före detta livsmedelsaffär i Backa. Naverstad socken.

¹⁵ Resan genom det fagra Bullaren 2010

¹⁶ Enligt muntlig källa

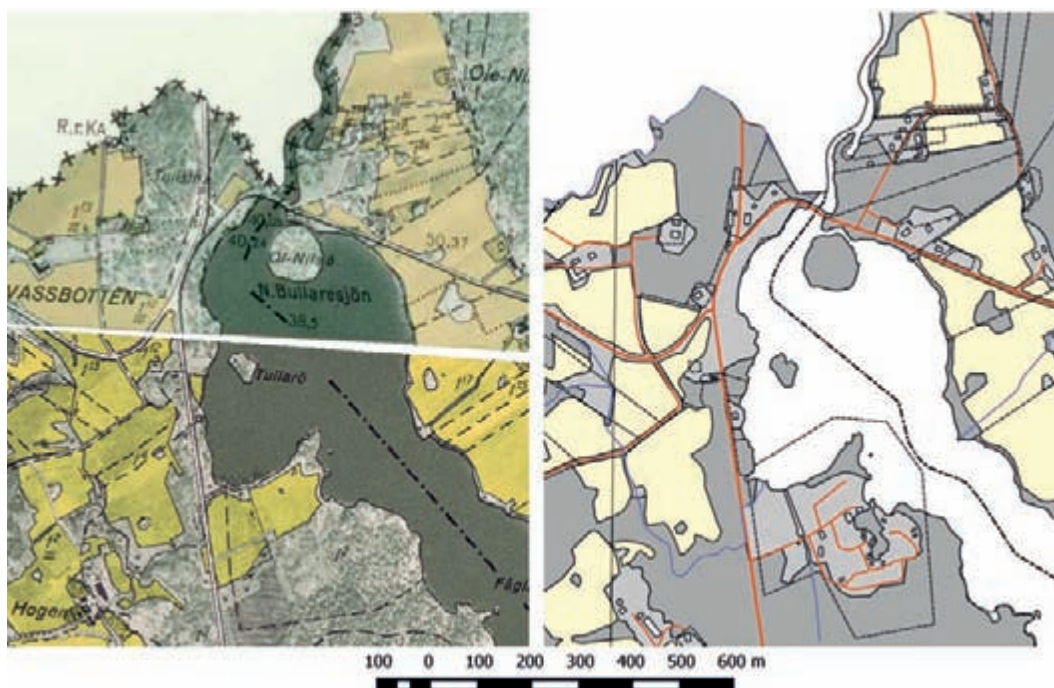

Illustration 22. Jämförelse mellan 1938 och 2014 - Vassbotten.

offentliga verksamheter.

Vassbotten

Vassbotten har inte förtätats nämnvärt sedan 1938. På kartor från 1861 finns det endast ett bostadshus som utgör stamfastigheten i Vassbotten och inga bostadshus på närliggande Ällelien. Vid en översiktlig genomgång av husförhållanden kring slutet av 1800-talet och början av 1900-talet kan man se att det är då som de flesta hemmansklyvningar sker i området. 1892 öppnades affär för första gången och så småningom blev det även kafé och bensinstation.¹⁷ Då gränsen till Norge ligger endast ett stenkast norr om affären har gränshandeln varit omfattande. På 1930-talet låg ett tullhus precis norr om affären¹⁸. Vägen som idag går förbi affären och vidare in i Norge byggdes på 1930-talet. Före dess gick den längre västerut. I området utmed norra Bullarsjöns norra strand och även utmed Enningdalsälven ligger bördiga marker med en lång kontinuitet av gårdar.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan man se att bymiljöerna kring Bullaresjöarna har stått sig väl i förhållande till andra bebyggelse typer. Byarnas åkermarker är de mest välbevarade, vilket visar att den mer koncentrerade bebyggelsen har varit mer "hållbar" i området. Detta kan delvis ha att göra med en allmän koncentrationstrend där allt fler har flyttat in till tätorterna och övergivit sina tidigare hem i skogsbygden, vilket också är relaterat till det faktum att småskaligt jordbruk är tämligen sällsynt i dagens landskap. Åkermarken kring torp och ensamgårdar har i de flesta fall minskat dramatiskt till följd av skogens återväxt. I enstaka fall har torpmiljöer i skogsbygderna försvunnit helt, och det är mycket troligt att ett flertal husgrunder och lämningar från torpmiljöerna återfinns intakta i dagens landskap.

Dock är platskontinuiteten i landskapet stor under hela 1900-talet. De flesta

¹⁷ Informationsskylt på platsen.

¹⁸ <http://www.haldenkort.net/galleriBullaren.php> 2014

Illustration 23. Den före detta affären i Vassbotten som ända fram tills nyligen varit igång.

platser som var bebyggda under 1900-talets början är även bebyggda idag. Detta gäller inte bara bymiljöer och tätorter utan även torpen tycks i viss mån ha omvandlats till nutida bebyggelse. Även om husens omedelbara lokalisering varierar något mellan de historiska och nutida bebyggelselägena har uppenbarligen samma områden blivit bebyggda i modern tid. Endast ett dussintal platser har blivit totalt övergivna, medan ett fåtal platser även har blivit bebyggda. I vissa områden har en markant förtätning av bygden skett under senare årtionden. Bland dessa kan nämnas Östad (som är Bullarens nuvarande centralområde) och Backa, vilka båda uppvisade tätortsliknande tendenser redan på 1930-talet. Området mellan Smeberg och Hovsäter visar på liknande utveckling, men skall framförallt ses som en förtätning av äldre by- och ensamgårdsbebyggelse. Detta gäller även Vassbotten.

Illustration 24. Bördiga åkermarker å sluttningarna vid Ällelien. Vassbotten, Naverstad socken.

Förord

1 Bebyggelsens förändring

2 Befolkningsutveckling 1920-2013

3 Huvudsakliga näringar

4 Bullaresjöarnas användningsområde

5 Infrastruktur

6 Sammanfattande slutsatser

Källor & Bilagor

Befolkningsutveckling 1920-2013

Inledning

Nedan följer en redogörelse för befolkningsutvecklingen i Bullaren över hundra år. Sammanställningen baseras på demografiska data från fyra tidpunkter; 1920, 1950, 1990 samt 2013. Resultaten presenteras i kronologisk ordning och avslutas med en sammanfattande analys. Huvudvikten kommer ligga på för tiden redovisad befolkningsräkning och könsfördelning och tar mindre hänsyn till andra demografiska variabler, så som mortalitet/nativitet, migration eller civilstånd. Avgränsningen är motiverad då den tar hänsyn till projektets uppsatta redovisnings-tid och budget. Ytterligare variabler hade varit önskvärda, men hade medfört ett alltför omfattande och tidsödande analysarbete. En svaghet med 90- och 10-talets insamlade data är att den inte tar hänsyn till platsspecifik könsfördelning. Samtliga befolkningsräkningar är beräknade till folkmängden den 31:e december innevarande respektive år.

Den administrativa indelningen av det analyserade området har under århundradet skiftat, men den faktiska avgränsningen för folkräkningarna följer samma geografiska indelning.

Befolkningssammansättning anno 1920

Den totala befolkningen i området uppgick år 1920 till 3451 personer. Detta gäller för en sammanräkning av invånarna i Naverstad och Mo socken. Ser man till de respektive socknarna så uppgår befolkningen i Naverstad till 2553 personer och i Mo 898 personer. I Naverstads socken är kvinnorna i majoritet då fördelningen är 1246 män och 1307 kvinnor. I Mo är förhållandet motvänt och männen är här fler. Könsfördelningen i Mo uppgår i 455 män och 443 kvinnor.¹⁹

Befolkningsrörelsen är för tiden negativ jämfört med föregående år, vilket är symptomatiskt för folkmängden satt i historiskt perspektiv.

Befolkningssammansättning anno 1950

Den administrativa indelningen är intakt från 1920-talets räkning och den sammanlagda folkmängden i Naverstad och Mo socken uppgick 1950 till 2657 personer. I respektive socknar uppgick befolkningen till 2014 personer i Naverstad och 643 personer i Mo. Kvinnorna i Naverstad har förlorat sin majoritet då fördelningen är 1032 män och 982 kvinnor. Könsfördelningen i Mo uppgår till 347 män och 296 kvinnor.²⁰

¹⁹ Andersson 1922.

²⁰ SCB Folkräkningen 1950 Del 1.

Befolkningsutveckling i Taanums kommun 1990-2013

Taanums kommun	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Totalt	12 068	12 205	12 366	12 445	12 362	12 306	12 216	12 152	12 111	12 069	12 005	12 116	12 210	12 268	12 317	12 252	12 253	12 246	12 271	12 255	12 370	12 320	12 270	12 303
Uttar	1615	1662	1676	1662	1643	1620	1626	1627	1605	1619	1618	1621	1647	1642	1631	1600	1623	1606	1646	1667	1674	1742	1736	1731
Östertorps	1405	1414	1463	1487	1526	1521	1530	1548	1560	1576	1598	1624	1625	1605	1779	1766	1771	1791	1782	1804	1809	1811	1811	1864
Östertorps	1064	1069	1079	1106	1106	1104	1102	1101	1094	1097	1098	1095	1095	1095	1095	1095	1095	1095	1095	1095	1095	1095	1095	1095
Östertorps	844	908	918	971	930	943	937	948	943	944	948	967	969	975	970	990	1003	990	1020	1025	1025	994	994	
Östertorps	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	741	
Östertorps	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	
Östertorps	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	3424	

Övrigt samhälle	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Svenås	90	80	85	80	80	75	77	81	76	72	55	60	60	59	59	60	69	76	75	84	90	95	88	89
Flöresund	185	181	179	182	180	173	180	195	189	200	193	189	185	192	189	186	185	177	172	167	169	160	151	154
Klimpsvik	100	105	97	97	97	88	91	104	99	102	105	93	112	100	100	87	90	85	85	85	85	83	83	90
Källå	196	202	190	184	178	180	191	187	185	185	185	188	204	185	188	175	175	183	185	180	182	180	185	185
Lur	75	69	76	93	106	95	96	82	90	92	115	116	114	122	121	115	111	99	103	108	106	104	100	108
Stenå-Björstrand	261	255	265	267	255	260	266	265	265	252	259	247	248	255	255	256	254	242	248	242	259	261	254	265
Stenå-Björstrand	265	260	278	283	283	278	274	281	285	285	285	284	284	274	275	271	268	263	265	265	268	268	268	268
Stenå-Björstrand	82	86	85	91	92	89	90	97	86	96	90	90	96	93	90	87	82	81	79	76	76	78	83	81
Bucka	1252	1256	1251	1260	1260	1257	1259	1268	1270	1265	1275	1275	1305	1281	1274	1257	1225	1197	1211	1204	1204	1219	1213	1207
Stenå-Björstrand	1252	1256	1251	1260	1260	1257	1259	1268	1270	1265	1275	1275	1305	1281	1274	1257	1225	1197	1211	1204	1204	1219	1213	1207

Landshögskolan	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Framnäs	1184	1142	1162	1167	1194	1189	1189	1186	1184	1173	1175	1175	1173	1173	1173	1171	1172	1171	1170	1173	1178	1184	1188	1192
Gröndal	456	481	488	497	477	478	484	484	482	470	470	477	484	485	502	498	495	505	522	517	519	529	523	536
Fyllnäs	361	351	359	343	341	345	344	337	329	331	316	314	335	340	337	347	327	318	314	326	345	345	345	345
Hallgröndal	320	310	310	320	320	320	326	319	310	322	317	316	315	348	331	319	312	315	311	312	317	314	323	341
Stallgröndal	615	637	639	618	626	620	625	611	601	598	602	602	614	614	583	587	572	584	561	546	552	529	529	529
Svennäs-Svennäs	351	362	356	341	343	356	357	345	348	345	335	337	340	351	355	352	352	353	361	360	350	344	344	344
Lur	778	782	840	805	785	784	755	754	751	745	736	738	768	773	768	784	785	785	771	768	800	796	778	759
Buller	1328	1321	1329	1329	1315	1295	1284	1284	1278	1268	1266	1268	1274	1275	1284	1285	1287	1286	1285	1271	1278	1248	1247	1255
Svennäs	3575	3586	3465	3440	3577	3576	3550	3580	3585	3562	3555	3536	3538	3554	3583	3621	3642	3587	3515	3519	3527	3585	3583	3585

Östertorps	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Sweden	39	16	36	25	31	33	32	38	37	37	35	25	17	14	22	19	15	12	11	10	7	10	11	18

Östertorps	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Östertorps	45.0	45.6	45.5	46.0	46.0	46.0	45.9	46.3	46.0	46.6	46.4	46.6	46.5	46.8	47.3	47.3	48.0	47.8	48.2	48.6	48.5	48.7	48.8	48.9
Östertorps	10.4	10.2	10.1	10.1	10.5	10.2	10.2	10.3	10.6	10.5	10.5	10.7	10.7	10.4	10.4	10.1	10.0	9.8	9.5	9.6	9.5	9.5	9.5	9.6
Östertorps	44.6	44.5	43.8	43.6	43.6	43.0	43.9	43.3	43.1	42.9	42.7	42.7	42.8	42.8	42.3	42.7	42.0	42.4	42.9	42.6	41.5	41.4	41.3	41.3

Illustration 25. Befolkningsstatistik 1993-2013

På trettio år har området som helhet tappat 794 personer, vilket omfattar nästan en fjärdedel av lokalpopulationen. Främst är det bland kvinnorna som underskottet är som störst. Totalt har området under perioden tappat 472 kvinnor och 322 män. Det största procentuella tappet står Mo socken för, som under trettio år förlorat ungefär 34 procent av sin kvinnliga befolkning.

Sammantaget är befolkningsrörelsen störst i Mo socken där den totala befolkningen sjunkit med nästan 30 procent under perioden. Naverstads negativa befolkningsrörelse är påtaglig men mer blygsam även om den totala befolkningen sjunkit med runt 22 procent.²¹

Befolkningssammansättning anno 1990

Mellan 1950 och 1990 har det hänt en del med den administrativa indelningen av området. 1952 bildades Bullarens Landskommun genom en sammanslagning av Naverstad och Mo socken, och under den stora kommunsammanslagningen 1971 uppgick Bullarens landskommun i Tanums kommun.²² Den geografiska avgränsningen för insamlad demografisk data för perioden 1990-2013 är dock intakt och baseras på de ursprungliga gränserna för Naverstad och Mo socken.²³ Befolkningsräkningen för perioden kategoriseras efter områdestäthet med variablerna Tätort, Övriga samhällen och Landsbygdsområden (Se illustration nr 25 Befolkningsstatistik 1993-2013).

Vid folkmängdsräkningen 1990 uppgick områdets totala befolkning till 1622 personer. En majoritet av dessa bor i de delar som kategoriseras som landsbygdsområde. Landsbygdsbefolkningen i Bullaren uppgår till 1328 personer. I det tätortsbeskrivna Östad bor 212 personer och i det övriga samhället Backa bor 82 personer.²⁴

Från 50-talets räkning har Bullaren tappat ungefär 61 procent av sin befolkning, vilket motsvarar ett underskott av 1035 personer sett över en fyrtioårsperiod.

Befolkningssammansättning anno 2013

Dagens folkräkning följer tydligt mönstret av tidigare negativa befolkningsrörelse och det kan konstateras att orten i relativt stadig takt avbefolkas. I Folkräkningen för 2013 uppgick områdets totala befolkning till 1424 personer, vilket innebär en minskning från 1990 med 198 personer. Signifikativt i sammanhanget är att det är främst landsbygdsområdena som tappar befolkning. Sett över en tjugoförårsperiod så är underskottet i tätare bebyggelse ytterst marginellt. Backa har tappat en person sedan 1990, och Östad har tappat fyra personer. Landsbygdsområdet i Bullaren har däremot tappat 193 personer²⁵.

Sammanfattning

Den sammantagna bilden av befolkningsutvecklingen i Bullaren över 100 år är att populationen minskar konsekvent. Statistik fram till 1970 visar på en minskning av den totala befolkningen med ungefär 500 till 700 hundra personer i tjugoförårsintervallet. Under 90-talet fram till idag så har underskottet minskat något, och

21 SCB Folkräkningen 1950 Del 1

22 Andersson 1993.

23 Muntlig information: Peter Berborn, Tanums kommun. 2014 -10 -24.

24 Befolkningsutveckling+1990-2013.pdf (Digital information, Tanums kommun. Hämtad 2014-10-10)

25 Ibid.

det är främst landsbygdsområdena som visar på ett större underskott. Orsaken till Östad och Backas marginella underskott kan bero på att fler väljer att bosätta sig i mer tätortsliknande områden, med större närhet till serviceinrättningar, arbetsplatser och kommunikationer. Vid analys av bebyggelsekoncentrationskartorna blir dessa tendenser tydliga. 1930-talets bebyggelsestruktur är mer spridd i landskapet och uppvisar viss mån av förtätning i bybildningar och längst bygator. Idag är bebyggelsekoncentrationen störst runt Backa och Östad.²⁶ Även om de allra flesta byggnader från 30-talet finns kvar idag så ser funktionsanvändningen annorlunda ut.²⁷ Småbyarnas och bygatornas funktionshus och uthus är i större omfattning borttagna, rivna eller förfallna än bostadshusen.

Urbaniseringsprocesser, regionförstoring och företagskoncentrering till centralorter/städer får ses som bidragande orsaker till befolkningsminskningen i området. Genom centralortsteorins beskrivning av konglomering av ovan nämnda institutioner kan utflyttning till närliggande större centralorter, som exempelvis Strömstad, Uddevalla, Tanumshede, eller Dals-Ed, antas som troliga.²⁸

²⁶ Se bilaga 5

²⁷ Se illustration 15

²⁸ Se Gren et. al. 2003, samt Frändberg et.al. 2005, för diskussion om centralortsteori, influensområden, och migrationspåverkan.

Förord

1 Bebyggelsens förändring

2 Befolkningsutveckling 1920-2013

3 Huvudsakliga näringar

4 Bullaresjöarnas användningsområde

5 Infrastruktur

6 Sammanfattande slutsatser

Källor & Bilagor

Huvudsakliga näringar, yrkestransitioner och arbetskraftens rörlighet

Utpräglad jordbruksbygd vid seklets början

Som tidigare nämnts så är Bullarebygdens bebyggelsehistoria starkt kopplad till de geografiska förutsättningarna för jordbruk. Bebyggelsestrukturen i det moderna landskapet är en direkt följd av de tidigare gårds- och bostadsetableringar. Thor Andersson beskriver bosättningarna i trakten runt 1600-talets slut och deras avhängighet av odlingsbar jord:

”Sannolikt har här bebyggandet företrädesvis skett medelst enstaka bosättningar [...] där den odlingsbara bygden väsentligen var begränsad till strand-
sidorna och de vanligen trånga dalgångarna med deras jämförelsevis små
sträckningar av odlingsbar jord...”²⁹

I det tidiga nittonhundratalets Bullarebygd är jordbruket fortfarande dominerande för innevånarnas utkomst. Efter en genomgång av Naverstads och Mo:s kyrkoböcker från 1930-talet förstärks bilden av en utpräglad jordbruksbygd där en absolut majoritet av befolkningen är knutna till jorden och arbetet på gårdarna. Genomräkningen av antal hushåll i socknarna för perioden uppgår till 595 stycken i Naverstad och 200 stycken i Mo. Detta kan sättas i relation till brukningsdelarna av jorden, vilket i Naverstad uppgår till 481 stycken, och i Mo 159 stycken.³⁰

Statistiken lämnar därmed utrymme för andra professioner och även om det till viss del rör sig om specialistyrken så är de i stor utsträckning relaterade till jord- och skogsbruket. Andersson lyfter också fram att de allra flesta med annan yrkestitel utövade någon form av jordbruk. Till skillnad från det i landskapet spridda jordbruket så finner vi specialistyrkena något mer koncentrerade till specifika platser, *se bilaga 4*. Skälet till koncentrationen står att finna i de platsspecifika egenskaperna i geografin. Sundshult är ett exempel på en plats med hög koncentration av verksamheter. På 30-talet fanns här handlare, kvarn och mjölnare, sömmerska, sticker-ska, skräddare, snickare, chaufför och landsfiskal, för att nämna några.³¹ Den goda tillgången till vattenkraft från Kynne älv och närheten till gårdarna Tingvall och Säm får ses som deterministiska för platsens yrkesförtätning. Den östra stranden

²⁹ Andersson 1922.

³⁰ Ibid.

³¹ Församlingsutdrag Mo- och Naverstad socken, 1930

vid Sundshult är låglänt och möjliggör angöring av båttrafik för både gods, kreatur och människor.

Spritt i landskapet finner vi oftast specialistyrken i samband med mindre bybildningar eller längst mindre bygator. Särskilt längst den västra sidan av Bullaresjöarna i områdena runt Fressland, Säm, Tingvall, Skackesta och Hovsäter. Yrkena är då oftast tätare knutna till gårdsverksamheterna och kan innefatta snickare, chaufför/åkare, målare, sömmerskor, smed eller skomakare³². I de östra delarna präglas landskapet av skogs- och älvmiljöer och här finns lämningar från sågverk och kvarnverkssamheter. Vattenkraften från Kornsjöarna beskrivs emellertid som relativt lågt utnyttjad:

*För närvarande tages icke någon större del av vattenkrafttillgångarna i anspråk för ekonomisk verksamhet. Några vattensågar och kvarnar få drivkraft därifrån.*³³

I de mer tätortslikande områdena Östad och Backa finner vi på 30-talet yrken och verksamheter av mer administrativ och samhällsnyttig karaktär. Bredvid ett aktivt jordbruk fanns här en diversehandlare, gästgivare, postföreståndare, bank och barnmorska. Ålderdomshemmet "Mormorshuset" invigdes 1912.³⁴

Arbetsfördelningen är tidstypiskt traditionell. Kvinnorna i bygden står för oavlönat underhåll av hushållet, och ett bara ett fåtal större gårdar har under anställning hushållerskor och hushållsbiträden. I övrigt finner vi kvinnorna i yrkesroller så som småskolelärarinnor, stickerskor, sömmerskor, samt ett fåtal strykerskor.

Den sammantagna bilden av 30-talets yrkesliv är att det är präglad av jordbruket och dess utkomst. Omfattningen får ses som småskalig och praktisk, och en effektivare industrialisering av området beskrevs som svår då kommunikationsmöjligheterna i området var begränsade:

*...ett par ångsågar och tre mindre tegelbruk för tak- och murtegel är det förnämsta av vad Bullarbygden har av industri. Transportavstängdheten har hitintills förhindrat uppkomsten av någon mera omfattande industriell verksamhet i en bygd, där jord- och skogsbruk hava årtusendes hävd och där arbetaren icke sällan efter inträdet i industrien söker fortsätta med dyrkan av jorden.*³⁵

En blygsam yrkestransition vid seklets hälft

Anderssons bild av Bullingens kärlek till jorden står fortfarande fast på mitten av 50-talet. Jordbruket är fortfarande det som präglar bygden. Även om källmaterialet för verksamheter och anställda i bygden är otillfredsställande tunt för tidpunkten, kan vi genom analys av taxeringskalendrar och okulär besiktning på plats konstatera att 50-talets Bullarebygd har gjort ett skonsamt intåg i den i övrigt dominerande höga industrialiseringen.

Taxeringskalendern för Norrvikens Fögderi 1959 avseende Naverstad och Mo i Bullarens landskommun innehåller blott 95 taxerade personer. Detta beror på de kriterier för lägsta taxerad inkomst för publikation, som vid tidpunkten hade ett lägsta tak på 1500 kr. De med en inkomst under 1500 kr/år är alltså inte representerade i de

32 Församlingsutdrag Mo- och Naverstad socken, 1930

33 Andersson 1922.

34 Fotnot: Enligt muntliga källor. Det kan man också se i kyrklängderna där det finns dokumenterat ett stort antal "understödstagare" i Östra Östad.

35 Ibid.

Illustration 26. Bullarens el.

Illustration 27. Biografen i Backa.

offentliga taxeringslängderna.³⁶ Antalet taxerade personer är förvånansvärt lågt då den totala befolkningen i området uppgår till dryga 2600 personer (2657) på 50-talet.³⁷ Detta kan tolkas som att ett stort antal av invånarna bedriver verksamhet för personlig eller småskalig försörjning, och att den ekonomiska omfattningen är för liten för att uppgå i de offentliga taxeringslängderna. Detta skulle innebära att de knutna till jordbruket, som får antas som en majoritet, mer eller mindre är självförsörjande eller genom kooperativa krafter tjänar sitt uppehälle. En annan tolkning av det låga antalet taxerade personer kan vara att det statistiska materialet helt enkelt är undermåligt, felaktigt eller på något annat sätt missvisande.

Utläsning av taxeringslängden visar på att bygden i stort har behållit sin jordbruksknutna och småskaliga karaktär. Även om den brukade jorden har minskat något så är flertalet övriga yrken fortfarande kopplade till den. Mest framstående för 50-talet är åkeriyrket, som än idag sysselsätter flertalet personer i Bullaren. Vidare går att utläsa viss industrialiseringstrend i det att flertalet personer uppbär yrken som fabriksarbetare, virkesmätare, sågverksarbetare och cementarbetare. Sågverket vid Smeviken beskrivs som ortens största arbetsgivare för tiden med ett 20-tal anställda.³⁸

Avsaknad av för tidpunkten gällande företagsregister gör det svårt att peka ut specifika arbetsplatser och lokaliseringar, men det är troligt att industriverksamheterna ligger på eller i närheten av befintlig bebyggelse från seklets början. Bifogad karta över industri- och funktionsbyggnader från 30-talet är då behjälplig som referenspunkt.

Efter fältstudie och okulär besiktning av samhällen och landskap i Bullaren kan vi konstatera småskalig och moderniserad verksamhet i de tätortslikande delarna Östad och Backa. I Östad finns en bevarad, men idag nedlagd, El-affär som går i funkisstil, vilket daterar dess uppkomst till 40-50-tal. Vid södra infarten till

³⁶ Taxeringskalendern för Göteborg och Bohus län 1959.

³⁷ SCB Folkräkningen 1950 Del 1.

³⁸ På väg i Bullaren 2013

Östad finns också en gammal mekanisk verkstad med bussdepå, också den troligen uppförd eller utbyggd på seklets mitt. Konsumbyggnaden i Backa har tydliga drag av 60-tal och kan ses som ett försök till centrumbygge då den bredvidliggande biografbyggnaden, uppförd på 50-talet, skapade en central mötesplats för Bullingarna, *se illustration 26 och 27*.

Uppgifter om natt- och dagbefolkning för perioden har inte kunnat hämtas fram, men det får antas att transportsystemskifte och ett utbyggt vägnät möjliggjort för större rörlighet på arbetsmarknaden, och då i första hand handlat om utpandande arbetskraft med tanke på de lokala industriernas litenhet.

Den sammantagna bilden av yrkeslivet vid seklets mitt är att en viss yrkestransition kan skönjas. Den pågående högskaliga industrialiseringen med bidragande urbanisering gör sig endast blygsamt påmind i Bullarebygden. Till störst del gör sig teknikutvecklingen gällande genom ett transportsystemskifte där den motoriserade och landsvägsburna kommunikationen möjliggör utveckling av relativt omfattande åkeriverksamheter. Urbaniseringseffekter kan dock skönjas då Bullaretrakten som enhet förlorat ungefär 800 invånare mellan åren 1920 och 1950.³⁹ Jordbruket är på 50-talet fortfarande dominerande i landskapsbilden, men viss förtätning och modernare yrkesspecialisering kan antas i Östad och Backa.

Bullaren idag – en utpräglad arbetarbygd

Idag finns det 338 registrerade företag i Bullarebygden. Småskaligheten som tidigare präglade orten är beständig. Enligt Allabolag.se, en företagssökmotor med aggregerad bolagsdata från Bolagsverket, Skatteverket, SCB och UC, är 262 av de 338 bolagen enskilda firmor.⁴⁰ Skogs- och jordbruksbranschen är alltså dominerande bland de registrerade företagen och uppgår till 189 stycken. På en blygsam andraplats kommer byggbranschen med 38 registrerade företag. Dessa data gäller dock för hela bygden och tittar man på det för projektet avgränsade undersökningsområde så ser det lite annorlunda ut.

Inom undersökningsområdet, *se bilaga 3*, finns idag 24 stycken företag, både aktiebolag och enskilda firmor, med mer än en anställd. Sammanlagt sysselsätter de karterade företagen 80 personer idag. Byggbranschen är tillsammans med åkeribranschen de två vanligast förekommande branscherna i området, med 5, respektive 4 registrerade företag.⁴¹ Jordbruket kan beskrivas som undanträngt, och det är bara gården Säm som infattas av det statistiska urvalet. Jordbruksbranschen är alltså dominerande i bygden, men särpräglad inom undersökningsområdet, vilket visar på en platsspecifik yrkesspecialisering, främst lokaliserad till centralortsområdena.

Vid jämförelse med kartan över industrier och funktionsbyggnader från 30-talet och med företagskartan från idag, går det att utläsa en tydlig förtätning av verksamheter till orterna Östad och Backa. Vidare kan det konstaterats en koncentration av verksamheterna till de västra delarna av Bullaresjöarna. Signifikativt är också att en majoritet av företagen är belägna längst Blå-Gröna vägen, som möjliggör god kommunikation norrut till Norge och söderöver via E6:an.

³⁹ Se demografiavsnittet för vidare analys

⁴⁰ www.allabolag.se (Information hämtad 2014-10-20)

⁴¹ www.allabolag.se (Information hämtad 2014-10-20)

En statistisk avvikelse är dock företaget Kranman AB. Företaget är beläget i den ur transportsynpunkt mer svårtillgängliga sydostliga delen av området, och är med sina 15 anställda den största privata arbetsgivaren på orten. Kommunen är dock sammantaget den största arbetsgivaren, som genom skola, vård och omsorg sysselsätter 58 personer.⁴²

Karteringen av företag idag tar dock inte hänsyn till enstaka företagare. Urvalet är, som tidigare nämnt, baserat på antal anställda och syftar till att visa på större och faktiska arbetsplatser i området. Det kartan inte visar är ensamföretagare, alltså de företag som inte har någon anställd utöver företagaren själv. Denna typ av företag är väl representerad i området och innefattar oftast någon form av underleverantör eller supplementaktör till de befintliga verksamheterna på orten, särskilt inom skogs- och jordbruket. Av de 338 registrerade företagen i Bullaren är 262 stycken enskilda näringsidkare med inga eller få anställda.

Den sammantagna bilden av yrkeslivet idag är att även om trakten kan kategoriseras som helt industrialiserad så lever jordbruket, småskaligheten och yrkestraditionerna från det tidigare århundrandet kvar. 1930-talets utspridda och platsspecifika yrkesverksamheter har konsoliderats i tid och rum, och även om metoder, kommunikationer och verktyg har moderniserats så är arbetsuppgifterna likartade. Bullaren är en utpräglad arbetarbygd med plåtslageri, bilmekanisk verkstad, stenhuggeri, sågverk, transportföretag, och småskalig tillverkningsindustri. Flertalet av de registrerade företagen är en-personsföretag och det kan lätt dras paralleller till det på 50-talet småskaliga och självförsörjande hushållet. Det kan konstateras att "en Bulling är bra på att reda sig själv."

Arbetskraftens rörlighet

I Thor Anderssons kulturgeografiska redogörelse för Bullarebygden på 20-talet sammanfattar han området:

*Bullarens härad är och har alltid varit allmänt känd för sin fattigdom och usla jord.*⁴³

Och som:

*..en sädesfattig och penninglös ort.*⁴⁴

Det Andersson målar upp i sin analys av bygdens beskaffenheter är det av missväxt, armod och försörjningssvårigheter som under lång tid präglat bygden. Hans analys tillstyrks dock av de många utvandrarerna som under 1800-talets senare hälft lämnade området för att med mindre slit vända sin mull eller tjäna sitt uppehälle längre västerut. Det antas att ungefär 2500 Bullingar har utvandrat från bygden, men det tillstår samtidigt att mörkertalet är stort och att många förmodligen inte kom längre västerut än till Norge.⁴⁵ Svårigheter till lokal utkomst

42 Muntlig information: Anneli van Roijen, Tanums kommun. 2014-10-23

43 Andersson 1922.

44 Ibid.

45 Bullaren Emigranterna. www.Bullaren-emigranterna.se (Information hämtad 2014-10-27)

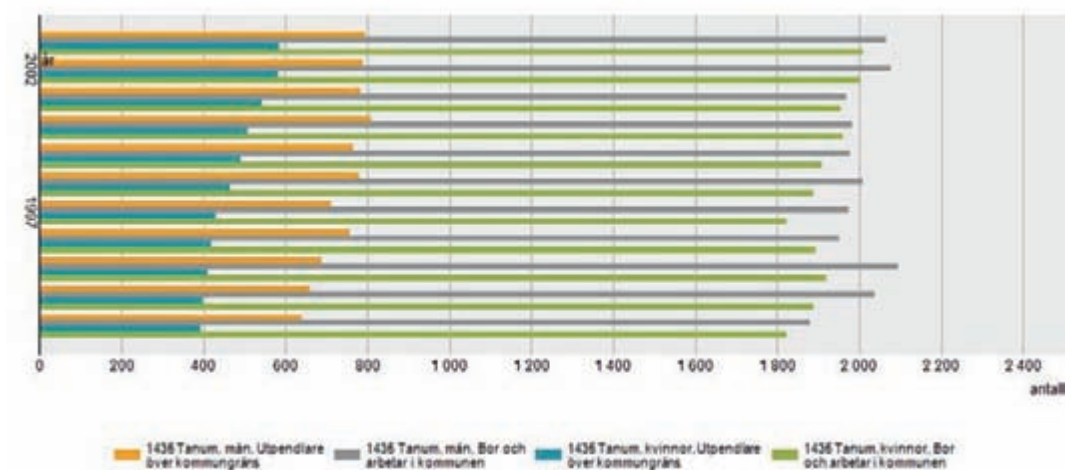
är grundförutsättningen för arbetskraftens rörlighet och för Bullingen är den inte främmande.

Andersson beskriver försörjningssvårigheterna och dess konsekvenser då färre än tjugo hushåll av femhundra uppbringade utkomst mer än till vad eget uppehälle krävde. Lösningen för många var då att säsongvis söka sig till Norge för arbete inom tegelindustrin där. Vanligt var då att hela familjer begav sig iväg, och männen tog jobb på bruken och kvinnorna arbetade i norska hem som pigor, hushållerskor eller hushållsbiträden.⁴⁶ Omfattningen av befolkningsrörelsen på det tidiga nittonhundratalet är svår att uppskatta men framhålls som stor.⁴⁷

I dagens förstörade arbetsmarknadsområden är arbetspendling vanligt. I statistiska sammanhang beskrivs de som står till arbetsmarknadens förfogande ibland som dagbefolkning eller nattbefolkning. Dagbefolkningen innefattar den mängd människor som vistas i ett område dagtid, eg. inpendlare över kommungräns. Nattbefolkning innefattar mängden människor som vistas i ett område nattetid, eg. utpendlare över kommungräns.⁴⁸ Nattbefolkningen i Tanums kommun uppgår 2012 till 6004 personer. Dagbefolkningen för samma period uppgår till 5115 personer. Statistiken omfattar förvärvsarbetande med en ålder över 16 år.⁴⁹

Pendlingsmönster och pendlingsfrekvens kan också tolkas in i urbaniseringsprocesser och då påvisa centralorternas och tätorternas dragningskraft för både företag och arbetskraft. Specifika pendlingsdata för Bullarebygden har inte gått att uppbringa, då en omfattande kvantitativ undersökning krävs. Analysen av dagens arbetspendling är istället baserad på kommundata och får ses som tendensiös och generell för en kommun med stora landsbygdsområden.

Förvärvsarbetande 16 år pendlare efter region, kön, tabellinnehåll och år

Källa: Statistiska centralbyrån (SCB)

Illustration 28. Arbetspendlingsmönster 1992-2003

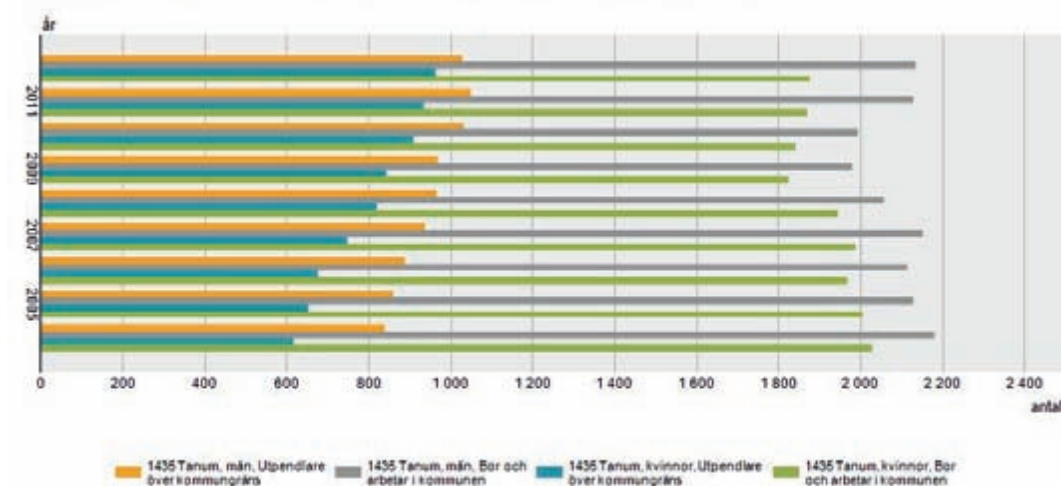
46 Andersson 1922.

47 Tanum 1984

48 Olsson, Vilhelmson 1997.

49 Kommunfakta2012.PDF. 2014-10-20

Förvärvsarbetande 16 år pendlare efter region, kön, tabellinnehåll och år

Källa: Statistiska centralbyrån (SCB)

Illustration 29. Arbetspendlingsmönster 2004-2012.

Ovan bifogade tabell visar på arbetspendlingsmönster mellan perioden 1992-2003, och innefattar alla förvärvsarbetande med en ålder över 16 år.⁵⁰ De allra flesta kommuninvånare bor och arbetar under perioden inom kommunen. Fördelningen mellan män och kvinnor som arbetar inom kommunen är någorlunda konsekvent, men något fler män förvärvsarbetar lokalt. Av utpendlarna är det för perioden huvudsakligen männen som arbetar på annan ort/kommun. Ju längre in på 2000-talet vi kommer, desto mer ökar kvinnornas rörlighet på arbetsmarknaden.

Ser vi på perioden 2004-2012 så går det att utläsa att jobben inom kommunen generellt blivit något fler. Diskrepansen mellan kvinnor och män som arbetar inom kommunen har samtidigt ökat och en större andel män än kvinnor arbetar under perioden lokalt. Denna diskrepans sammanfaller med att utpendlingen för förvärvsarbetande kvinnor ökar. Mot slutet av perioden är det ungefär lika många kvinnor som män som pendlar ut från kommunen.

Den sammantagna bilden av arbetskraftens rörlighet i området är att det i Bullaren finns en lång historia av att söka sig utanför socknens gränser för sitt uppehälle. Utvandrarvågen på 1800-talets mitt och den relativt omfattande säsongspendlingen till Norge för försörjning visar på att det inte alltid har varit lätt att bringa utkomst på traktens egna beskaftenheter. Dagens småskaliga och enskilda verksamheter kan ses som täckande av lokalt behov och efterfrågan, men det får antas att flertalet av Bullarens invånare söker sig till större centralorter/kommuner för sin försörjning. Pendlingsstatistiken för Tanums kommun visar inga platsspecifika mönster, utan får ses som ett utsnitt av samtidsandan, där förstörade arbetsmarknadsregioner, urbanisering och centralortskoncentrering i ökad omfattning trugar landsbygdsbefolkningen till bilen.

⁵⁰ Pendlingsstatistik. SCB. 2014

Sammanfattning

Den sammantagna bilden av arbetskraftens rörlighet i området är att det i Bullaren finns en lång historia av att söka sig utanför socknens gränser för sitt uppehälle. Utvandrarvågen på 1800-talets mitt och den relativt omfattande säsongspendlingen till Norge för försörjning visar på att det inte alltid har varit lätt att bringa utkomst på traktens egna beskafter. Dagens småskaliga och enskilda verksamheter kan ses som täckande av lokalt behov och efterfrågan, men det får antas att flertalet av Bullarens invånare söker sig större centralorter/kommuner för sin försörjning. Pendlingsstatistiken för Tanums kommun visar inga plats-specifika mönster, utan får ses som ett utsnitt av samtidsandan, där förstörade arbetsmarknadsregioner, urbanisering och centralortskoncentrering i ökad omfattning trugar landsbygdsbefolkningen till bilen.

Förord

1 Bebyggelsens förändring

2 Befolkningsutveckling 1920-2013

3 Huvudsakliga näringar

4 Bullaresjöarnas användningsområde

5 Infrastruktur

6 Sammanfattande slutsatser

Källor & Bilagor

Bullaresjöarnas huvudsakliga användningsområde över tid

Vid seklets början

Det tidiga 1900-talet får ses som Bullaresjöarnas guldålder. På den tiden var vägarna dåligt utbyggda och transporter landsvägen var tidsödande och arbetskrävande. De långsmala sjöarna med sina få naturliga övergångar försvårade också den landsvägsburna kommunikationen mellan områdets västra och östra delar. Det är därför inte förvånande att det under seklets början fanns runt tjugo större anöringsplatser längst södra Bullaresjön.⁵¹ I filmen "En resa genom det fagra Bullaren" beskrivs person- och godstrafiken på sjön som livlig och erbjöd en för tiden snabb och bekväm transport till områdets olika delar.

Majoriteten av alla transporter skedde med ångbåten "Bullaren". "Bullaren" sjösattes 1909, initiativtagarna var det nystartade Bullarens ångbåts AB som bildades i början av 1900-talet med syftet att underlätta transporter i området. En transportled upprättades mellan det i söder liggande Karleholm, och gick vidare i sick-sackmönster hela vägen norrut till ändstation vid Långvallsfors. Folk och gods kunde därmed med större lätthet ta sig in och ut ur området, och tillgängligheten till järnvägsstationen i Hällevadsholm förbättrades väsentligt, vilket skapade en god anknytning till resterade delar av landet.⁵²

Det båtburna transportsystemet var så pass framgångsrikt att konkurrens uppstod på sjöarna, och runt 1920-talet trafikerades södra Bullaresjön av ytterligare två gods- och personbåtar. Norra Bullaresjön var under perioden mindre trafikerad, även om en norsk turistbåt under kortare tid erbjöd turer i det böljande landskapet. Skälet till den mindre omfattande sjöburna verksamheten i norra Bullaresjön står att finna i den mer svårtillgängliga landskapsbilden. Den östra strandsidan består till stor del av otillgängliga branter och det finns bara ett fåtal lägre partier, men dessa var samtidigt långgrunda. Västra stranden är någorlunda mer tillgängliga men den glesa bebyggelsen och avsaknaden av större verksamheter motiverade inga större transporter.

Norra Bullaresjön är avstängd från större båttrafik från den södra sjön. Långvallsfors, som sammanbinder de två sjöarna, är långgrund och smal. Beslut om att gräva ut forsen för att underlätta sjötransport och timmerflottning togs på 20-talet men genomfördes aldrig.⁵³ Timmerflottningen kan för tiden beskrivas som relativt omfattande och flottningsleder gick i både sydlig och nordlig riktning. Flottningen

⁵¹ *En resa genom det fagra Bullaren* 2010.

⁵² Ericsson et.al 2012.

⁵³ Riksarkivet. 56, AM 51, 1922; Ericsson, et.al. 2012.

söderut var mer arbetsintensiv då Bullaresjöarnas avrinning och strömmar går i syd-nordlig riktning.⁵⁴ Motströms fick timret hjälp av flottningsbåtar för frakt till sågen vid Smeviken eller vidare söderut.

I den ursprungliga filmen om Bullaresjöarnas inneboende skönhet från 1920, sjuder det av liv längst både sjö och strand. Bryggor i varierande storlek sticker ut från stränderna varhelst möjlighet ges. Enklare roddbåtar för personligt bruk skymtar förbi och vid mer låglänta partier finns tvätt- och badfaciliteter. Uppgifter om ålfiske och flodmusselodling visar på funktionsanvändning utöver transport.⁵⁵ Sjöarna är också rika på fisk. En snabb analys av bildmaterialet från den här tiden visar på sjöarna och det intilliggande landskapet var en viktig del av den visuella representationen av området. Turisterna och de mer burgna ses njuta i fulla drag på pensionat och gästgiverier längst sjöarna.

Att sjöarna har använts till persontransport under längre tid tillbaka är inte svårt att föreställa sig, och den gamla kyrktrappan på västra stranden vid Naverstads kyrka vittnar om lång tradition av båtturen transport av fromma Bullingar från de östra stränderna. Trappan uppfördes på 1840-talet av en omhuldande adjunkt och dennes konfirmander för att underlätta den sista vägen från stranden till kyrkan, vilket indikerar att transportbruket och angöringsplatsen är betydligt äldre.⁵⁶

Bullaresträndernas gravområden är inom sockengränsen lokaliserade till både de östra och västra strandsidorna och befolkningens religiösa sfärer var troligen starkt knutna till det egna lokalområdet. När sedan bygden kristnades ändrades denna rumsliga struktur på ett dramatiskt vis, där den regelbundna kommunikationen mellan lokalområdena på många sätt måste ha knutits till Naverstads kyrkoanläggning. Inte minst gäller detta det förkristna centralområdet kring Hulten, Tegen och Äsperöd på sjöns östra sida, vilka nu blev tvingade att korsa sjön för att ta sig till kyrkan. Den rimliga platsen att göra detta på borde vara vid nuvarande Rörane där terrängen är låglänt och öppen ner mot sjöstranden. Kyrktrappans lokalisering vid den branta sjösidan blir i detta sammanhang logiskt, då platsen ligger på rakt motsatt sida från stranden vid Rörane.

I ett ytterligare historiskt perspektiv kan fornlämningsbilden i området visa på att Bullaresjöarna varit intensivt brukade under stenåldern, troligen både för kommunikation och födoinsamling. Störst utbredning har stenåldersbosättningar, som i huvudsak är belägna vid sjöstränderna längs med hela sjösystemet. Störst koncentrationer av sten- och järnålderslämningar finns dock längst de mer tillgängliga södra och sydvästra delarna av sjöområdet⁵⁷.

Vid seklets mitt

Källmaterialet är för tidpunkten otillfredsställande tunt, men det kan konstateras att bygdens intåg i den högskaliga industrialiseringen har påverkat bruket och nyttjandet av sjöarna. Ångbåtstrafiken trängdes undan utav nyare transportsystem och den gamla trotjänaren "Bullaren" togs ur reguljär trafik 1929. Vägstandarden och vägnätet förbättrades väsentligt i området och den landsvägsburna transporten av gods och människor blev dominerande.⁵⁸

⁵⁴ *Natur i Göteborg och Bohus län*, 1979.

⁵⁵ Holmberg 1979

⁵⁶ *Tanum* 1984

⁵⁷ Se Landskapsanalys för vidare diskussion.

⁵⁸ Ericsson, et.al. 2012

En tydlig konsekvens av motoriseringen är att den tidigare seglingsbara leden vid sundshult begränsas betydligt. 1955 byggdes den nuvarande bron över sundet, och ersatte den öppningsbara bro som tidigare tillät större båttrafik passera norr-ut.⁵⁹ Bron blev därmed endast seglingsbar för mindre båtar.

I takt med att befolkningen minskar i området och fler och fler hus står tomma, växer en friluftsrörelse fram. Under 50- och 60-talet byggs det flertalet sport- och fritidshus i området och många bofasta kan mot betalning upplåta ett stycke oanvänd eller sedan en tid obrukad mark till rosökande stadsbor. De turistiska värden som lockade folk till orten under det tidiga 1900-talet är i stort oförändrade och det skiftande och böljande landskapet med de vackra sjöarna har ännu behållit sin dragningskraft.

Sjöarnas användningsområde blir i sammanhanget huvudsakligen rekreationellt, och erbjuder rofyllda miljöer, fiske, kanotturer eller svalkande bad för både turister och lokalbefolkning.

Användningen idag

Dagens förhållande till sjöarna är i stort oförändrade sedan seklets mitt. Användningen kan fortfarande kategoriseras som rekreationell och fler uppsöker sjöarna för upplevelser än för andra mer praktiska ändamål. Bullarebygdens Familjecamping vid Vassbotten och norra Bullaresjön kan ses som symptomatisk för den samtida turistiska framställningen av området. Säljargumenten för en vistelse där består av närhet till ostörd natur, vackra och sjönära vandringsstråk, kanotsafari och framförallt bra fiskevatten.⁶⁰

Just det goda insjöfisket lockar många till sjöarna. Fisket är avgiftsbelagt och under 2013 såldes 480 stycken fiskekort som ger tillgång till fiske i norra och södra Bullaresjöarna. Ett särskilt och lite dyrare kort krävs för fiske i Långevallsforsen och under perioden löstes där 15 stycken fiskekort. Fisket sker främst från båt och både Bullarens Familjecamping och Östads Livs arrangerar båtuthyrning för turister utan egen båt. Omfattningen av fisketurismen är främst belägen till sommarhalvåret och försäljningen av fiskekort brukar enligt utsago dala fram emot september månad.⁶¹

I filmen "En resa genom det fagra Bullaren" ges möjlighet att jämföra 1920-talets Bullaresjöar med dagens. Slående är att aktiviteterna längs och i sjöarna har minskat avsevärt. De många bryggorna som stack ut här och var på 20-talet är idag borta. Istället finns ett fåtal båtuppläggningsplatser vid mer låglänta vikar och stränder. Vanligast är att helt enkelt dra upp båtarna i vassen eller på land, särskilt på strandnära tomter, som vid Sundshult eller Arnäs. Vid fältutflykten fann vi endast några få och för mindre båtar avsedda slipar och iläggningsplatser, däribland den lilla asfalterade iläggningsplatsen vid badplatsen i Östad.⁶²

Det är också slående hur strandkanterna har förändrats från 20-talet. Flertalet forna landningsplatser och vikar som återkommer i filmen är idag igenvuxna av vass. Andra strandområden som tidigare var betade har vuxit igen av sly eller mindre skog.⁶³

⁵⁹ *En resa genom det fagra Bullaren* 2010.

⁶⁰ <http://www.camping.se/sv/campingar/2858/Bullarebygdens-FamiljeCamping/>

⁶¹ Muntlig information: Rosa Borg, Bullaren (2014-10-20)

⁶² Se illustration 30

⁶³ *En resa genom det fagra Bullaren* 2010.

Illustration 30. Slip Östad badplats.

Sammanfattning

Det är tydligt att den på 20-talet praktiska användningen av sjöarna präglade stränderna och de sjönära landskapen, och höll dem öppna på ett sätt som är förutsättningslöst idag. Dagens användning kan beskrivas som huvudsakligen rekreationell och är inriktad mot upplevelser, estetisk iakttagelse och ett och annat svalkande bad. Vilket inte ger samma slitage på stränderna som exempelvis betande djur, odling och timmerflottning.

Förord

- 1 Bebyggelsens förändring**
- 2 Befolkningsutveckling 1920-2013**
- 3 Huvudsakliga näringar**
- 4 Bullaresjöarnas användningsområde**

5 Infrastruktur

- 6 Sammanfattande slutsatser**

Källor & Bilagor

Infrastruktur

Vägarna i Generalstabskartan 1843 och vägdragningarna idag

För att få fram hur vägnätet såg ut tidigare kan man ta till generalstabskartan över Bullaren. Kartorna gjordes vid olika tillfällen i landet och den över Bullaren är gjord 1843. Generalstabskartan är dock inte gjord med lika stor exakthet som kartorna idag vilket gör att vägsträckningarna skiljer sig åt på sina ställen, men det går ändå att bilda sig en uppfattning om hur vägnätet har förändrats.

Anmärkningsvärt är att generalstabskartan visar att området på östra sidan norra Bullaresjön samt Kynnefjäll är ett mer eller mindre väglöst land. Det fanns dock mindre ridvägar och stigar i de områden man behövde ta sig fram. Kynne älv kan i sammanhanget också förmodas vara rudimentär transportled i området. Huvudvägen från Bullaren till Dalsland fanns redan i mitten av 1800-talet men i övrigt var det endast mindre vägar på östra sidan Bullaren.⁶⁴ Bilismens intåg i början av 1900-talet ställde större krav på vägarnas beskaffenhet vilket resulterade i en större mängd vägbyggen. Vägen från Svarteborg till Långvallsfors byggdes på 1920-talet, vilket avsevärt förbättrande förbindelserna längs Bullaresjöarnas östra stränder.⁶⁵ De allra flesta vägarna i området byggdes på 1920- och 1930-talet, vilket gör att vägnätet är i stort sett samma på ekonomiska kartan från 1938 och idag. Innan de stora vägbyggena i början av 1900-talet förändrades inte vägnätet nämnvärt.

Det man också kan konstatera är att vägarna slingrade sig något mer än de gör idag. De naturgivna förutsättningarna i området försvårade rakare vägdragningar och även om vägarna till stor utsträckning går efter de för tiden bästa sträckningarna så gjordes vanligtvis omvägar för bergskrön och våtmarker.⁶⁶ Ett tydligt exempel på detta är vägen mellan Naverstads kyrka mot Östad och Backa, där det fågelvägen är relativt kort väg. En större brant förhindrar dock en rakare sträckning mellan kyrkan och Östad och istället tar vägen en västlig krok på väg norrut. Dagens teknik underlättar rakare vägdragningar där berg kan sprängas ner och vikar och sankmarken kan fyllas ut.⁶⁷

Äldre vägdragningar lämnar ofta spår efter sig i sluttningar, då regn och smältvatten fört med sig grus och jord från vallar och vägbanor.⁶⁸ Den gamla, och numera övervuxna vägvall, som söderifrån löper upp mot Naverstads kyrka är ett tydligt exempel på en sådan väg. Vägen är också ett bra exempel på vägdragningarnas

⁶⁴ Se bilaga 6

⁶⁵ www.Bullarenemigranterna.se (2014-10-10)

⁶⁶ Cullberg 1979.

⁶⁷ Se bilaga 6

⁶⁸ Kerstin Cullberg, *Det bohuslänska landskapet*, 1979

Illustration 31. Naverstad kyrkoväg

relation till specifika platser, där lång kontinuitet och användning föranleder modernare vägkonstruktioner.⁶⁹ Vägen finns utmärkt på generalstabskartan men är troligtvis betydligt äldre, då den löper upp emot en kyrka från 1100-talet och en gravplats från järnåldern.⁷⁰

Den sammantagna bilden av vägnas utveckling i området är att endast små ändringar i dragningarna har gjorts sedan 30-talet. Vid jämförelse med generalstabskartan från 1840-talet och dagens vägkarta kan det utläsas att de nyare vägarna är baserade på de äldre vägnäten, men att utvecklad teknik möjliggör för rakare och mer genomskärande vägdragningar. Platsspecifika förutsättningar är viktiga att lägga märke till för att förstå vägnas ursprungliga uppkomst. Dels i avseende till landskapsformerna, men också till funktionalitet, kontinuitet och syfte, så som handelsplatser eller begravningsplatser.

Kollektivtrafik

I början av seklet ansågs området vara gott tillgängligt då tågstationen i Hällevadsholm och ångbåtstrafiken på Bullaresjöarna erbjöd bekväm framkomst för billösa från rikets alla delar. En kortare promenad eller skjuts från Hällevadsholms station låg ångbåtsbryggan vid Karleholm, som tog turen vidare norrut. Som tidigare nämnts så gick ångbåtarna i sick-sack över Bullaresjöarna och knöt på så vis ihop de i övrigt svåröverkomliga områdena.⁷¹ Även om persontransporterna var mer av turistisk och privatjänande karaktär och förbehållet ett mer burget liv, så visar det på en för tiden god personframkomlighet till Bullaren. Under 20-talet fanns det även planer på att förlänga tågsträckan från Hällevadsholm mot Oslo (då Kristiania) i rakt norrgående riktning, och att den då skulle löpa utefter Bullaresjöarnas västra strand. Stationer skulle förläggas vid Tingvall, Östad och Vassbotten. Den nya sträckningen skulle innebära att reseavståndet mellan Göteborg och Kristiania förkortades med dryga femtio mil.⁷² Bygget blev aldrig av och det

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Se illustration 31

⁷¹ Ericsson, et.al. 2012.

⁷² Andersson 1922

går bara att sia om hur orten och landskapet hade påverkats om rälssträckningen hade genomförts.

I slutet av 30-talet konkurrerade den ökande bilismen ut sjötransporterna och vägstandarden blev bättre. 1935 invigdes bussträckan Dingle-Vassbotten och beskrevs som en "linje genom ståtlig bohusnatur".⁷³ Under mitten av seklet minskade landsbygdsbefolkningen i området och fler flyttade in till tätorterna. Urbanisering, motorisering, förtätning och befolkningsminskning har lett fram till kollektivtrafikens minskade betydelse i Bullaren idag.

Dagens lokaltrafik täcker endast den västra delen av Bullaresjöarna, och kan med sina två reguljärlinjer täcka in skol- och arbetspendling till och från Tanumshede, Hällevadsholm, Munkedal och Strömstad. Turtätheten är sparsam och är främst anpassad för skolskjuts. De östra områdena och Kynnefjäll saknar helt kollektivtrafik, undantaget skolbussar. Närheten till Dalsland och Värmland är lågutnyttjad då inga bussar trafikerar riksväg164 nordost mot Dals Ed. En bussresa mellan Östad och Dals Ed går istället söderut via Munkedal, Ödeborg och Färgelanda, med en restid på över fyra timmar.⁷⁴

Illustration 32. Busstur Östad – Dals Ed.

Bredband

Tillgång till internet är i dagens samhälle mer eller mindre nödvändigt. Ett ytterst fåtal kan i sitt arbete och i sin vardag vara utan uppkoppling. För landsbygdsmiljön är den särskilt viktig då den möjliggör distansarbete eller platsoavhängighet för företag. I Tanums kommun är det fastslaget att de ska verka för "goda förutsättningar för telekommunikation och annan informationsteknik".⁷⁵ Kommunen lystrar i detta avseende till den statliga bredbandsstrategin som innehåller mål om att 90 procent av alla hushåll och företag i Sverige ska ha tillgång till bredband med minst 100MB/s senast 2020.⁷⁶ I satsningen för utbyggt bredband på landsbygden finns det öron-

73 Forsberg 2003

74 Se Illustrationnr 32

75 Bredbandsutbyggnad i Tanums kommun. PDF: 2011

76 Bredbandsstrategi för Sverige, 2009

märkta pengar som ska gå till att delfinansiera infrastrukturbygget. Tanken är att stat och kommun skjuter till pengar till lokala föreningar där medlemmarna tillsammans står för resterande investeringsbelopp.

I Bullaren finns idag fyra bredbandsföreningar, Sundshults Fiber och Norra Bullarens fiber, samt Svandal i väster och Töftedal i öster.

Sundshults fiber hade 2014-06-04 364 undertecknade avtal och 386 registrerade fastigheter. I ett nyhetsbrev utställt i oktober 2014 meddelar styrelsen att 120 fastigheter har aktiv fiberanslutning.⁷⁷

Norra Bullarens fiber hade 2014-06-04 233 undertecknade avtal och 237 registrerade medlemmar. Föreningen meddelade i slutet av oktober 2014 om förseningar i och med brist på svetsare, och beräknade alla medlemmar borde ha en aktiv fiberanslutning i första kvartalet 2015.⁷⁸

Uppgifterna från fiberföreningarna visar på att nästan sexhundra fastigheter i Bullaren har eller kommer att ha tillgång till fiberuppkoppling. Tillgängligheten och förutsättningarna för lokala småföretag och privatpersoner kan därmed bedömas som god.

Sammanfattning

Den sammantagna bilden av infrastrukturutvecklingen i området är att även om ett transportsystemskifte har ägt rum så ser vägdragningarna ungefär samma ut idag som för hundra år sedan. Ny teknik och arbetssätt har dock möjliggjort rakare och mer genomskärande vägsträckningar. Kollektivtrafiken är i området något begränsad och turtätheten är till stor del anpassad för arbetspendling och skolskjuts, och då främst med turer mot tätorter söder- och västerut. Kollektivtrafik österut, mot Dalsland, är i stort obefintlig och i sammanhanget lågutnyttjad. En resa med buss till det geografiskt inte så avlägsna Dals-Ed tar upp emot fyra timmar.

IT-infrastrukturen för området får ses som god då flertalet fiberföreningar, tillsammans med Tanums kommun, sörjer för utbyggande och god uppkoppling för både tätort och landsbygd.

⁷⁷ <http://www.sodrabullarensfiber.se/information-och-medlemskap/informationsbrev-oktober-2014/> (2014-10-31)

⁷⁸ <http://norrabullarensfiber.se/?p=502> (2014-10-31)

Förord

- 1 Bebyggelsens förändring**
- 2 Befolkningsutveckling 1920-2013**
- 3 Huvudsakliga näringar**
- 4 Bullaresjöarnas användningsområde**
- 5 Infrastruktur**
- 6 Sammanfattande slutsatser**

Källor & Bilagor

Sammanfattande slutsatser

Bebyggelsens förändring och medförande landskapsförändring över tid

- Bymiljöerna har stått sig väl i förhållande till andra bebyggelse typer.
- Det finns en allmän koncentrationstrend vilket innebär att allt fler har flyttat in till tätorterna.
- Åkermarken kring torp och ensamgårdar har i de flesta fall minskat dramatiskt till följd av skogens återväxt.
- Platskontinuiteten har varit stor under hela 1900-talet.
- Förtätningen har främst skett i Östad och Backa men även till viss del i Vassbotten och i området mellan Smeberg och Hovsäter.

Befolkningsutveckling 1920-2013

- En konsekvent minskning av befolkningen över tidsperioden, särskilt i landsbygdsområdena.
- I Backa och Östad är befolkningsminskningen något mindre till omfattningen.
- Analys av bebyggelsestruktur visar på förtätning av både bostäder och verksamheter i området kring Backa och Östad, vilket kan förklara den marginella befolkningsminskningen där.

Huvudsakliga näringar

- Bullarebygden är en utpräglad jordbruksbygd som under seklet genomgått en skonsam industrialisering.
- Transportavstängdhet och dålig landburen kommunikation under seklets första hälft får ses som orsak till sen fullskalig industrialisering.
- Jordbrukets omfattning beskrivs som småskaligt och praktiskt, kommunikationsbegränsningar förmodad orsak till marginell effektivisering av jord- och skogsbruk.
- Transportsystemskifte och förbättrad landburen kommunikation under seklets senare hälft kan tillskrivas ökningen av flertalet åkeriverksamheter på orten.
- Arbetspendling till annan ort har långa traditioner i området, och har under hela seklet varit ett sätt att säkra sitt uppehälle. Under det tidiga århundradet var det den svårbrukade jorden som skapade behov av arbetspendling, till och med utvandring. I modern tid får förstörade arbetsmarknadsregioner, urbanisering och centralortskoncentrering av företag ses som deterministiska för arbetspendlingen på orten.
- Bullaren är i dag en utpräglad arbetarbygd som vilar på långa traditioner av skogs- och jordbruk. Kommunikationer och verktyg har moderniserats men majoriteten av sysselsättningarna på orten kan fortfarande beskrivas som småskaliga och praktiska, och de många lokala en-personsföretagen inom industrin får vittna om detta.

Bullaresjöarnas huvudsakliga användningsområde över tid

- Goda transportmöjligheter på sjöarna under seklets första hälft. Snabbare framkomst på sjön än på land och sjötransporter band ihop stränderna i alla väderstreck.
- Verksamheter nära vattnet var vanligt och ett aktivt strandliv höll vassruggar och stränder öppna.
- Förbättrad vägstandard och transportsystemskifte under mitten av seklet bidrog till att sjötransporter minskade kraftigt.
- Dagens sjöanvändning kan främst beskrivas som rekreationell, där sportfiske, bad och båtturer dominerar.

Infrastruktur

- Endast små förändringar i vägdragning sedan 30-talet, vilket är symptomatiskt då nya vägdragningar oftast görs på befintliga sträckor.
- Utvecklad teknik möjliggör dock rakare och mer genomskärande vägdragningar.
- Kollektivtrafiken är sparsam och turtätheten är anpassad för skolskjuts och arbetspendling, främst till större tätorter söder- och västerut, som Tanums-hede, Strömstad, Munkedal och Hällevadsholm.
- Kollektivtrafiken österut är lågutnyttjad och snabbframkomlig kommunikation mot både Dalsland och Värmland är idag icke-existerande, trots en geografisk kort sträcka. En busstur från Östad till Dals-Ed har en restid på över fyra timmar.
- IT-infrastrukturen får ses som god i området då flertalet fiberföreningar har skapats för att med hjälp från kommunen säkra bredbandsuppkoppling i hela området. Driften beräknas vara uppe under 2015.

Förord

- 1 Bebyggelsens förändring**
- 2 Befolkningsutveckling 1920-2013**
- 3 Huvudsakliga näringar**
- 4 Bullaresjöarnas användningsområde**
- 5 Infrastruktur**
- 6 Sammanfattande slutsatser**

Källor & Bilagor

Källor

Litteratur

Andersson, Per	1993	Sveriges kommunindelning 1863-1993
Andersson, Thor	1922	Bullarbygdens avfolkning. Nordisk statistisk tidskrift.
Carlsson, Helene	2007	Bohuslänska gårdar som form och funktion – En fördjupad analys
Cullberg, Kjerstin	1979	Det bohuslänska kulturlandskapet. Bohuslän. Årsbok 1979. Bohusläns Hembygdsförbund och Bohusläns Museum, 37-56.
Danielsson, Rolf	1980	Bebyggelse och byggnadstradition i Bohuslän
Ericsson, Agneta (red.)	2012	Tanum – Vägen hit. Miljö- och Byggnadsnämnden, Tanums Kommun.
Forsberg, Leif	2003	Bussar och människor.
Holmberg, Axel Emanuel	1979 [1867]	Bohusläns Historia och Beskrifning. Andra delen: Norrviken, Sunnerviken och Oroust.
Ifvarsson, Hjärdis	2013	På väg i Bullarbygden.
Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län	1979	Natur i Göteborg och Bohus län.
Pihl Atmer, Ann Katrin	1998	Livet som levdes där måste smaka vildmark
Olsson, Katarina & Vilhelmson, Bertil.	1997	Geografiska begrepp och termer.
SCB	1950	Folkräkningen Del 1
SCB	2014	Pendlingsstatistik
Swedberg, Stig; Jacobsson, Oscar; Wingård, Cecilia; Jonasson, Fredrik	2014	Landskap i Bullaren. Rio Kulturlandskapet.
Tanums kommun	1984	Kulturminnesvårdsprogram för Tanums kommun.
Werne, Finn & Östnäs, Sara	1983	Bygge i Bohuslän.
Wingård, Cecilia	2013	Renoveringsråd för äldre hus i Tanum. Miljö- och byggnadsnämnden i Tanums kommun

Digitala källor

Allabolag.se	14-10-20	www.allabolag.se Sök: → Bullaren
Bullarens Familjecamping	2014	http://www.camping.se/sv/campingar/2858/Bullarebygdens-FamiljeCamping/
Befolkningsutveckling 1990-2013, Tanums Kommun. PDF	14-10-10	http://www.tanum.se/download/18.76b9123414599205f7822011/1400159043229/Befolkningsutveckling+1990-2013.pdf
Bredbandsstrategi för Sverige, Regeringskansliet, PDF	2009	http://bredbandskartan.pts.se/Documents/Bredbandsstrategier/Bredbandsstrategi%20of%C3%B6r%20Sverige.pdf
Bredbandsutbyggnad i Tanums kommun, PDF	2011	http://www.tanum.se/download/18.7664b4813898b7df984a8b9/1348832052598/IT-infrastrukturplan+2+f%C3%B6r+Tanum+v1.2+%28Fastst%C3%A4lld%29+%28inkl.+bilagor%29.pdf
Bullaren Emigranterna FMIS	2014	www.bullaren-emigranterna.se
Haldenkort (vykort över Bullaren)	14-10-29	Fornsök, http://www.fmis.raa.se http://www.haldenkort.net/galleriBullaren.php

Informationsbrev, Södra Bullarens Fiber Oktober 2014	14-10-31	http://www.sodrabullarensfiber.se/information-och-medlemskap/informationsbrev-oktober-2014/
Kommunfakta2012, PDF	2012	www.tanum.se/huvudmeny/kommunpolitik/kommunfakta/statistik.4.7664b4813898b7df9844e47.html
Norra Bullarens fiber	14-10-31	http://norrabullarensfiber.se/?p=502
SCB, Pendlingsstatistik.	14-10-10	Sök: Pendlare → Statistikdatabasen → Förvärvsarbetande 16+ år pendlare över kommungräns (RAMS) efter bostadskommun och kön 1993-2003, samt 2004-2012.
Västarvets faktasidor	2014	www.vastarvet.se
<i>Muntliga källor</i>		
Berborn, Peter	14-10-24	Tanums kommun
Borg, Rosa.	14-10-20	Bullaren
van Roijen, Anneli	14-10-23	Tanums kommun
<i>Otryckta källor</i>		
Bebyggelsehistoriska undersökningar i Göteborg och Bohuslän	1974	Bohusläns museums arkiv
En resa genom det fagra Bullaren	1920-2010	DVD. Bullarens Hembygdsförening.
<i>Arkivkällor</i>		
Göteborgs Universitetsbibliotek		Taxeringskalendern för Göteborgs och Bohus län. Göteborg: Weinco, 1959
Riksarkivet		Svea Hovrätt. Renovationer Västerbygdens vattendomstol. F I b, volym 56, AM 51, 1922.
Riksarkivet		Församlingsutdrag, Naverstad och Mo socken, 1930. SCB – samlingspost, Församlingsutdrag, SE/RA/420401/11H 1 AAA/114 (1930)

Bilagor

Bilaga 1. Digitaliseringen av den ekonomiska kartan från 1938

I arbetsprocessen har bebyggelsestruktur, odlingslandskap samt funktions- och industribyggnader digitaliserats. Nedan följer en kort redovisning av digitaliseringens arbetsmetod.

Definitioner av bebyggelsestrukturen

Vid digitaliseringen av äldre bebyggelsestrukturer är det av stor vikt att olika bebyggelseformer är tydligt definierade. Detta är en komplicerad uppgift, då bebyggelsen i landskapet följer ett varierande och svårdefinierat mönster. I denna rapport har vi i huvudsak använt oss av tidigare forskningsdefinitioner som applicerats på analysen av historiska landskap.

Definitionerna är som följer:

Tätortsliknande: Tätt koncentrerad bebyggelse innehållandes ett flertal fastigheter utan uppenbar agrar funktion, tex endast en mindre tomtgräns runt byggnaden där marken i huvudsak består av trädgård. Det kan tänkas att dessa orter i huvudsak bebos av en befolkning vars huvudsakliga näring inte är jordbruk.

By: Minst två hemman under samma bebyggelsenamn och med samverkan i åker¹.

Herrgård: Ett komplex av ett flertal större byggnader med tillhörande åkermark, samt extensiva och uppenbart arrangerade trädgårdssystem.

Ensamgård: En gård med enskilt brukade ägor, utan hemmanssamverkan, och som även kan vara under samma bebyggelsenamn². Med ensamgård avses i detta fall i huvudsak ensamma huvudgårdar inom en bebyggelsegräns.

Torp: En mindre ensamgård med enskilda/avskiljda ägor av begränsad storlek på tidigare utmark, ofta i ett avlägset läge från huvudbebyggelsen. När ett flertal torp uppenbart har bildat en byliknande miljö har endast en punkt satts för den sammanlagda bebyggelsen.

Digitalisering av odlingslandskapet

Det är endast det generella odlingslandskapet som har digitaliserats, vilket innebär att jordbruksmarkens interna markfördelningar ej har visats någon hänsyn. Kategorin "odlingslandskap" innefattar därmed både odlad åker, betesmark samt gårdstomter, och polygoner har endast dragits runt dessa. Det som kategoriseras "naturlig ängsmark" i ursprungskartan har ej tagits med i digitaliseringen, eftersom denna underförstått inte har varit tydligt brukad. Växelbruket var utbrett under den period som analysen avser, vilket innebar att vallväxter växlade periodvis med traditionella åkergrödor inom samma marker. För en mer detaljerad och djupgående studie bör även jordbruksmarkens olika marktyper också digitaliseras.

Digitalisering av funktions- och industribyggnader

Dessa byggnader har digitaliserats utifrån deras kategorisering och symbolik i ursprungskartan. Detta ger troligen inte en komplett bild av dylik verksamhet i undersökningsområdet, eftersom kartan i sig inte ger en komplett bild.

¹ Britt-Marie Franzén m.fl 2000, 28 ff.

² Mats Widgren 1997, 49-51.

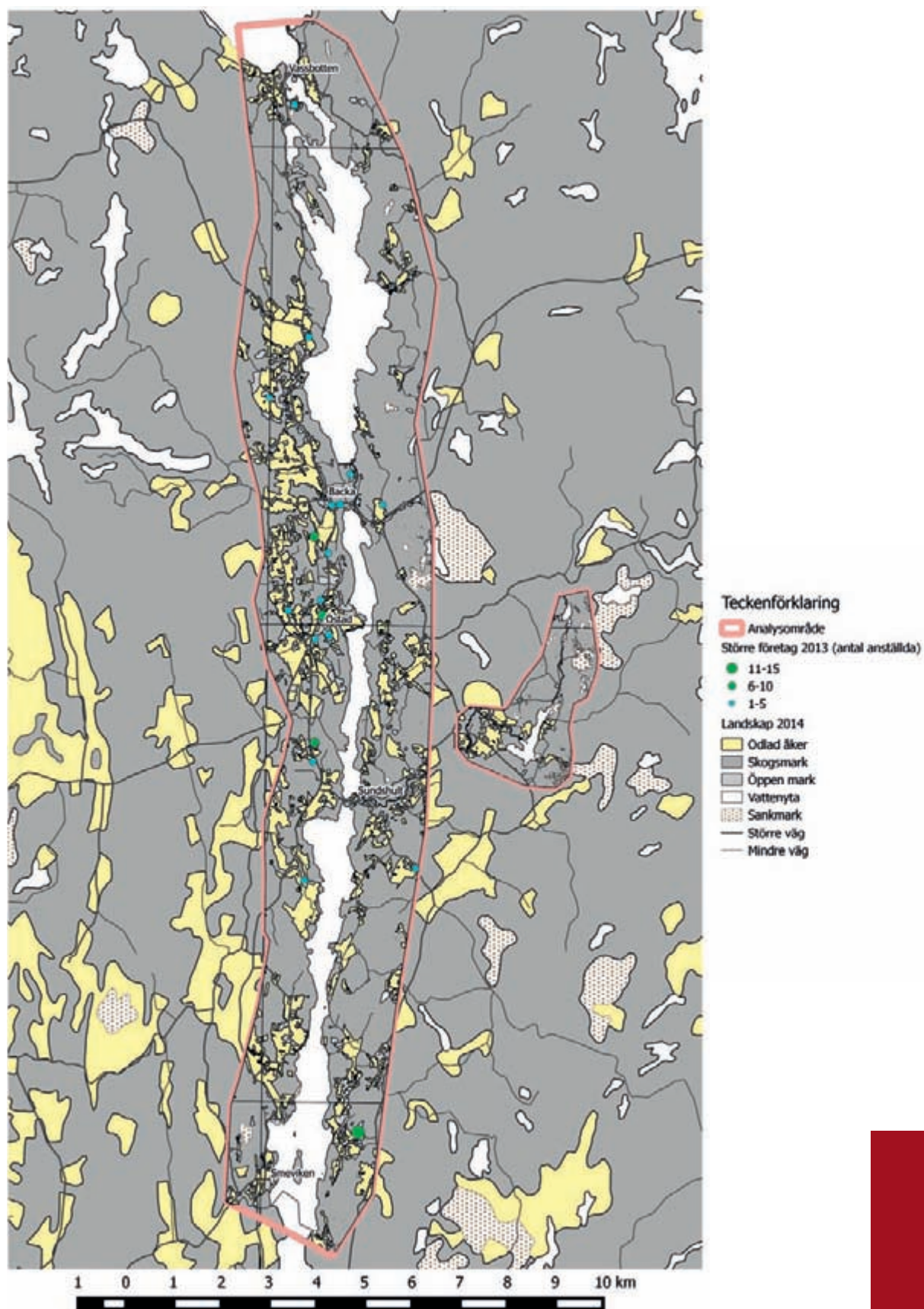
Bilaga 2. Topografisk karta över analysområdet

Kartan ger en bild av dagens landskapsbild i området, med topografiska förhållanden och markytornas fördelning. Bilden visar tydligt Bullaresjöarnas branta strandkanter, vilka på många sätt definierar analysområdets naturförhållanden.

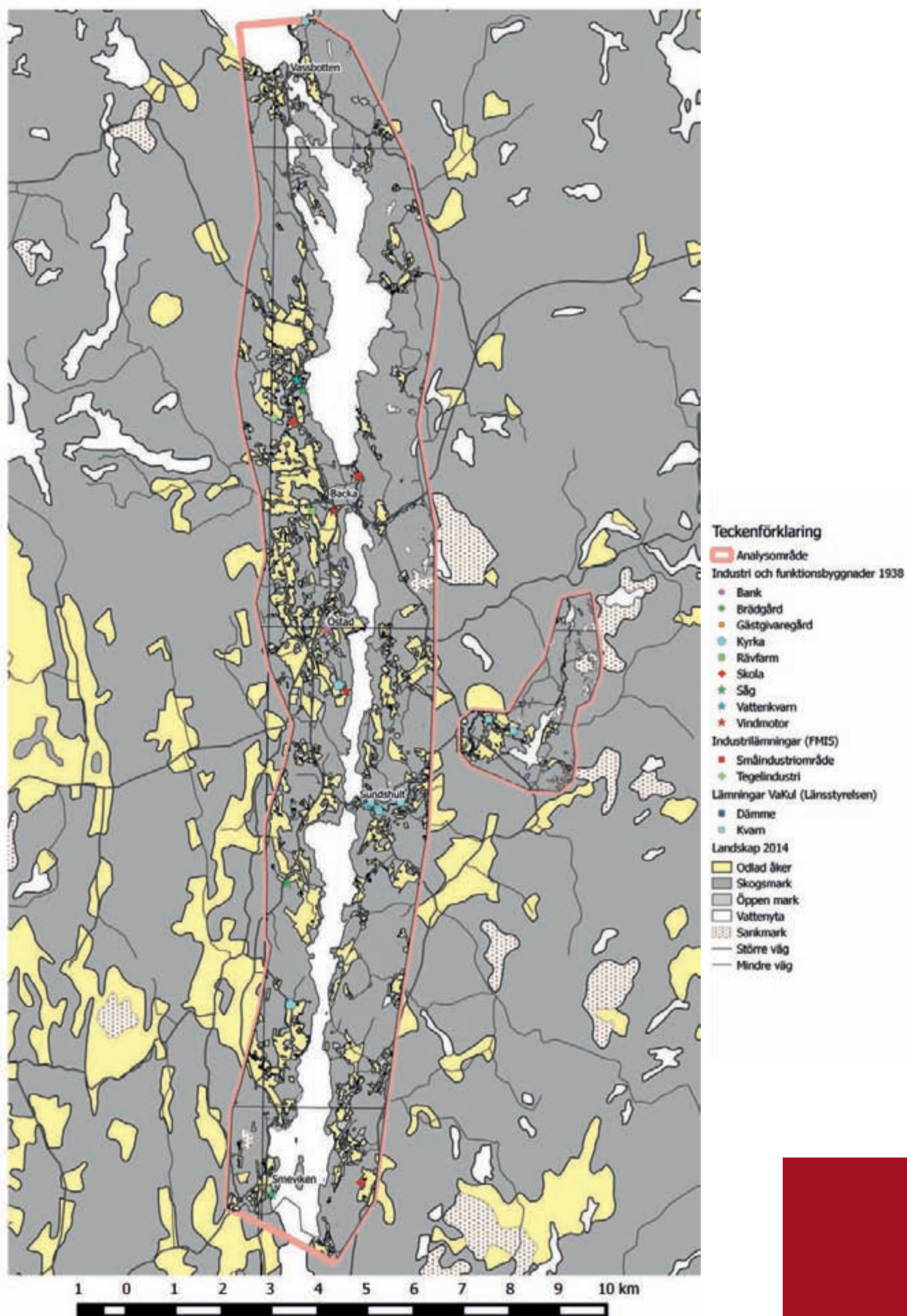
Bilaga 3. Större företag i området 2013

Kartan visar större företag – hämtat från allabolag.se (besökt 10/10-2014) med antal anställda inom analysområdet. En överväldigande majoritet av företagen är lokaliserade till det äldre odlingsområdet vid Bullaresjöarnas västra strand.

Bilaga 4. Historiska industrier och funktionsbyggnader inom analysområdet

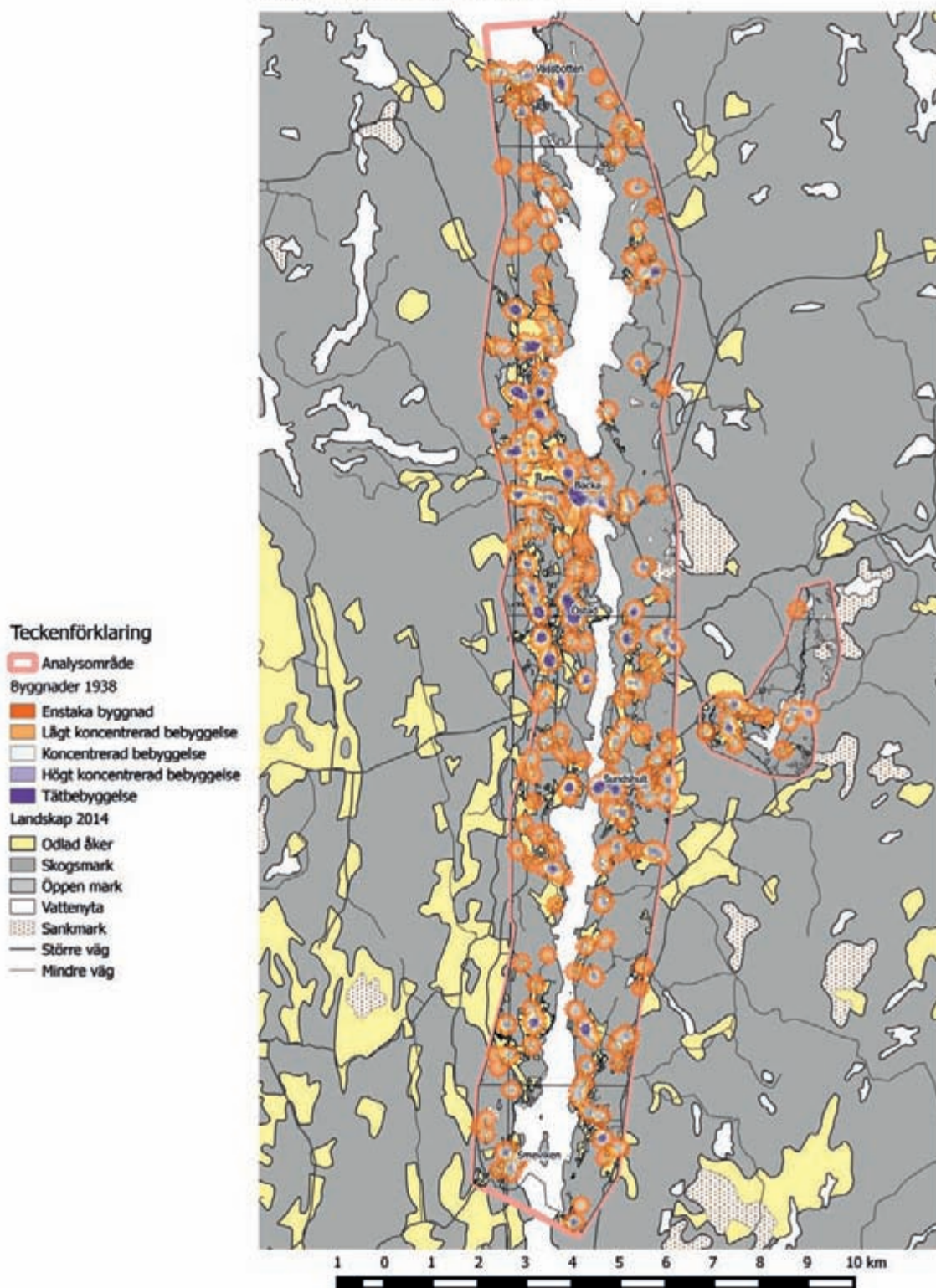
Kartan redovisar främst lokaliseringen av olika former av industribyggnader från en rad historiska tidsskikt, med information från 1938 års ekonomiska karta, Fornminnesregistret samt projektet VaKul på Länsstyrelsen Västra Götaland. FMIS lämningar är främst aktuella för 1800-talet, men tegelindustrins byggnad var ännu i bruk på 30-talet. VaKul har hämtat sin information främst från historiskt kartmaterial, och berör därav främst lämningar från 1600-talet till 1800-talet. Kartan visar hur den "industriella" verksamheten var spridd i landskapet innan 1900-talets många förändringar.

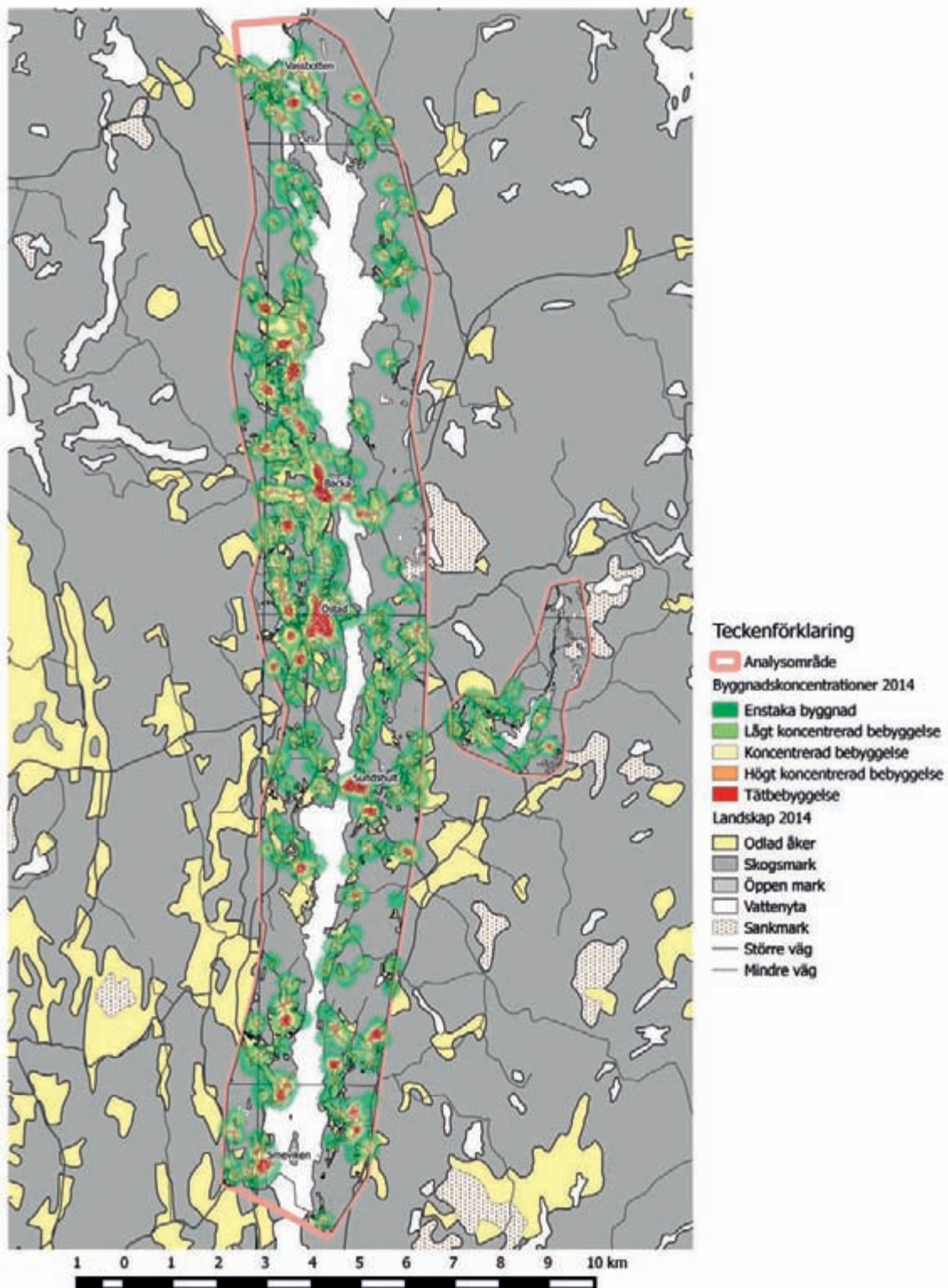
Bilaga 5. Byggnadskoncentrationer 1930-talet bredvid Byggnadskoncentrationer 2014

Kartorna visar byggnadskoncentrationer år 1938 och 2014. Ser man till koncentrationerna så är det inte någon markant skillnad mellan 1938 och 2014. Det är ytterst få nya områden som tagits i anspråk utan det är redan bebyggda marker som förtätats, och det är främst i skogsbygderna som förändringar har skett. Endast ett fåtal områden och bebyggelselägen har övergivits under perioden mellan 1938 och 2014.

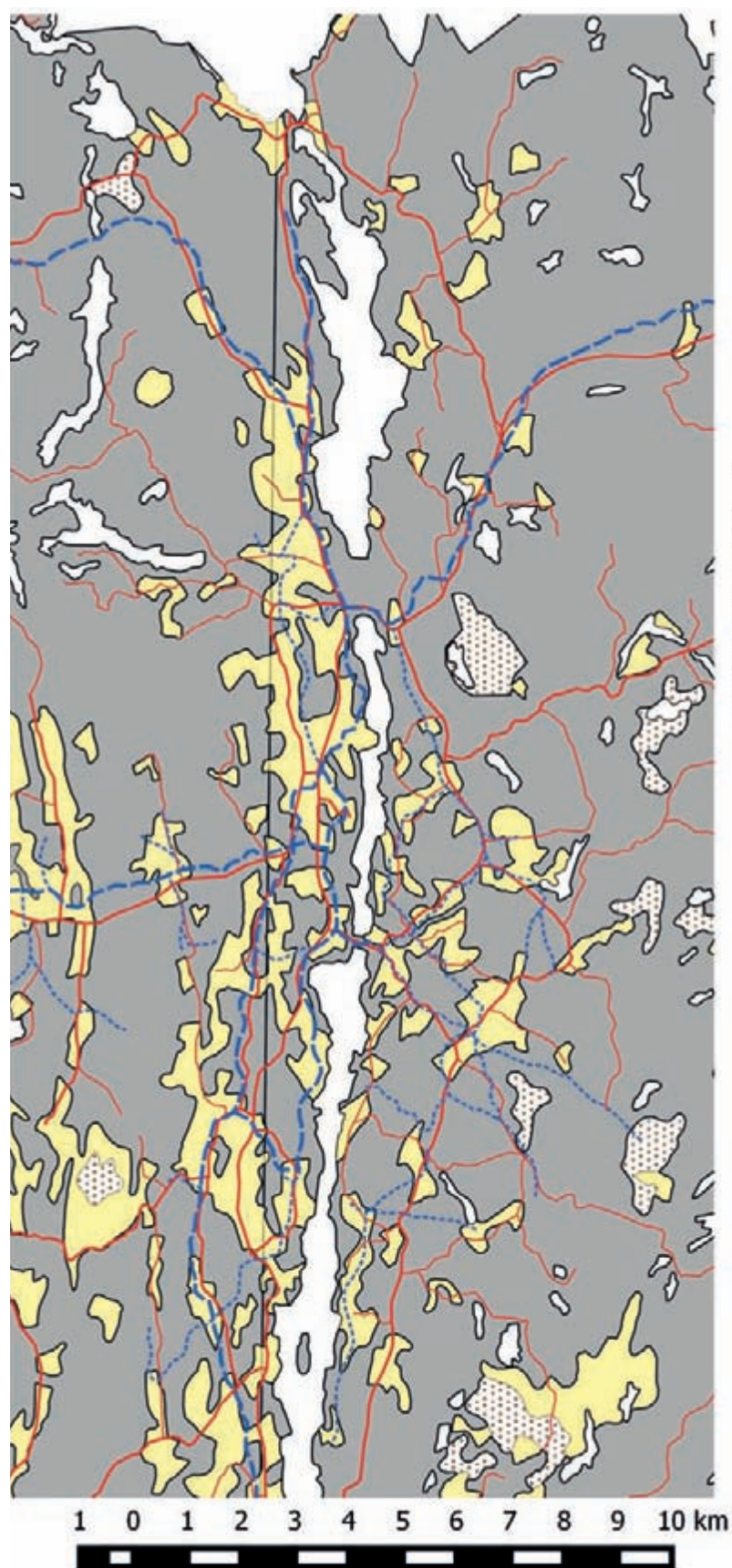
Byggnadskoncentrationer 1938

Byggnadskoncentrationer 2014

Bilaga 6. Vägarna generalstabskartan 1843 i jämförelse med vägarna 2014

Bebyggelsestrukturförändring i Bullaren under 1900-talet

Föreliggande analys av Bebyggelsestrukturförändringen i Bullaren utförs som en del i Tanums kommuns arbete med att peka ut LIS-områden (landsbygdsutveckling i strandnära lägen).

Samtidigt med analysen av bebyggelsestrukturförändringen utförs också en landskapsanalys i området. Båda rapporter bör läsas parallellt för att få en komplett helhetsbild av såväl landskap, bebyggelse, demografi, näringsliv och infrastruktur.

www.kulturland.se

Kulturlandskapet